

Олександр МОКРОГУЗ
Алла ЄРМОЛЕНКО

В С Т У П
до історії України
та громадянської
освіти
5 клас

Навчальні матеріали
для закладів загальної
середньої освіти **Частина 3-4**

Пілотний проєкт

а|кадемія

3

Тема

Час і простір

17. Час і календар

Пригадай, що таке хвилина, година, доба.

1. Хронологія

Ти вже знаєш, що таке дата, адже тобі доводилося святкувати *пам'ятні дати* — річниці важливих для людини, спільноти, країни чи людства подій. Скажімо, 24 серпня 2021 року відбулося святкування тридцятої річниці Незалежності України, яку було проголошено в 1991 році. Отже, дата поєднує в собі число місяця, місяць та рік.

 Назви важливу для тебе дату. Поясни свій вибір.

Першою одиницею часу, яку застосовували давні люди, була доба. У її межах розрізняли день і ніч, ранок і вечір. Про події поза добою люди говорили приблизно так: «це відбулося за дитинства твоєї матері» або «це було тоді, коли мій дідусь був ще маленьким хлопчиком». Ще одна важлива для давніх людей одиниця часу — рік і його сезони. Урахування специфіки сезонів допомагало правильно організувати роботи — збирання рослин, полювання на тварин і птахів, рибальство.

Спостереження за змінами в природі формувало в людей розуміння часу. Вони побачили закономірність, що приблизно за 28 днів Місяць, який є супутником землі, з'являється на небі, зростає до повного, а потім зменшується і зникає. На цій підставі було запроваджено відлік часу — місяць. Також люди зауважили, що впродовж 28 днів періодично змінюється освітлення Місяця Сонцем — так було виокремлено чотири його частини (фази) із семи днів кожна. Вони отримали назву — «тиждень». За допомогою

місяця і тижня вираховували час розмноження рослин і тварин, встановлювали точні дати подій на весь рік.

 Чому давні люди називали дні тижня та місяці на честь богів або явищ природи?

Щоб орієнтуватися в часі доби, її поділили на 24 години, годину — на 60 хвилин, хвилину — на 60 секунд. А для їх вимірювання винайшли годинник. Це теж відбулося не одразу. Спершу люди орієнтувалися за сонцем. Потім придумали піщаний і водяний годинники, у XIII ст. — механічний (коліщата і тягарці), які були не дуже точними. Подібний на теперішній годинник було винайдено в XVI ст. у Німеччині.

 1. Розташуй за порядком годинники, зваживши на час їх винайдення. Поясни свою логіку.

2. Що можна виміряти за допомогою цих годинників?

ЦІКАВО ЗНАТИ

Давні римляни десять днів об'єднували в декади. У школі одиницею часу є урок. Секунда складається із 1000 мілісекунд. Майстер годинників, установлених на ратушах і вежах, — одна з найрідкісніших професій.

Для істориків важливо якомога точніше датувати події та історичні джерела. Встановлення дат кількох подій допомагає визначити, яка з них була причиною, а яка наслідком. За таким підходом вибудовують історичну хронологію.

 Історична хронологія — послідовність історичних подій у часі.

Так називають і дисципліну, що встановлює дати історичних подій та історичних джерел.

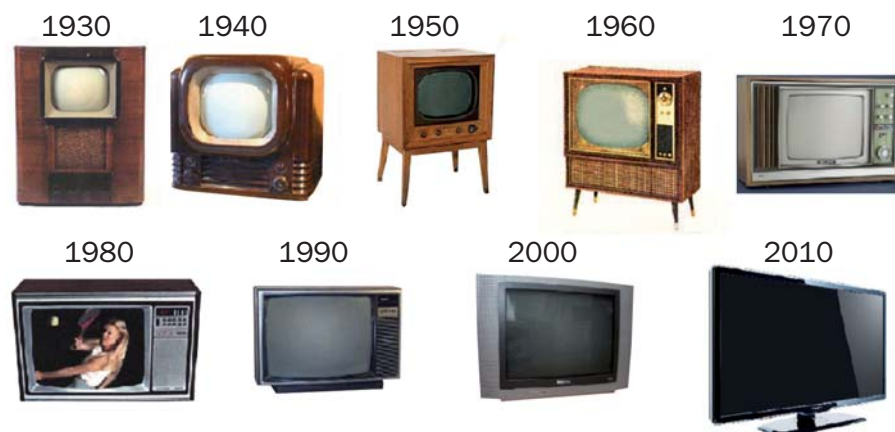

1. Пригадай, що таке причина і наслідок.
2. На які запитання дає відповідь хронологія?
3. Чому важливо знати точну дату історичних джерел?

Отже, до всіх змін, які відбулися в минулому, можна застосувати термін «хронологія», який має багато значень.

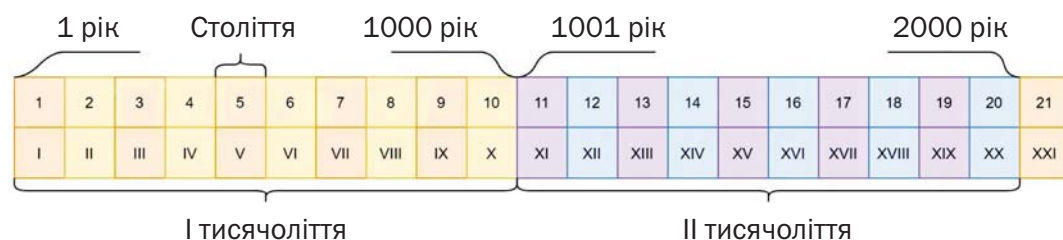

1. Розкрий зміст поданих словосполучень:
 - хронологія подій місяця;
 - хронологія державних свят;
 - хронологія історичного розвитку.
2. Назви колаж, обов'язково використавши в назві слово «хронологія».

2. Століття і тисячоліття

Історики не завжди можуть установити точну дату подій і тривалість явищ. Зробити це дуже проблемно за відсутності писемних джерел. За таких умов приблизний час обліковують більшими його проміжками: десять років об'єднують у десятиліття, 100 років — у століття, 1000 років — у тисячоліття.

1. Скільки десятиліть у столітті й тисячолітті?
2. Скільки століть у тисячолітті?

Століття і тисячоліття, щоб не ототожнювати з датами, здебільшого позначають римськими цифрами.

Чим візуально різняться арабські та римські цифри?

Описуючи історичні події, необхідно з'ясовувати, до якого десятиліття, століття або тисячоліття належить дата. Для цього застосовують правило «закресли та додай».

Десятиліття	Століття	Тисячоліття
Закреслюємо дві перші й одну останню цифру дати і додаємо 1 до тих, що залишилися, аби дізнатися суму	Закреслюємо дві останні цифри дати і додаємо 1 до тих, що залишилися, аби дізнатися суму	Закреслюємо три останні цифри дати і додаємо 1 до тих, що залишилися, аби дізнатися суму
В Україні розпочався вільний продаж землі у 2021 році. $2021 + 1 = 3$ (III десятиліття III тисячоліття)	Будівництво в Римі Колізею — 80 рік. $80 \text{ рік} + 1 =$ $= \text{I століття}$ Політ Л. Каденюка в космос — 1997 рік. $1997 + 1 =$ $= \text{XX століття}$	Проголошення незалежності України — 1991 рік. $1991 + 1 =$ $= \text{II тисячоліття}$
Виняток: якщо в кінці дати закреслено нуль або нулі, то нічого додавати не потрібно! Наприклад, 1900 рік — XIX століття.		

ЦІКАВО ЗНАТИ

Десятиліття іноді називають *декадами*, на цій підставі століття поділяють на 10 декад. «Олімпіада» як одиниця вимірювання в давніх греків дорівнювала чотирьом рокам, оскільки кожні чотири роки мали відбуватися Олімпійські ігри.

Варто мати на увазі, що десятиліття триває повні десять років, століття — сто, тисячоліття — тисячу. Тому:

- I десятиліття XXI століття почалося 2001 року, а закінчилося 2010 року;
- III століття почалося 201 року, а закінчилося 300 року;
- II тисячоліття почалося 1001 року, а закінчилося 2000 року.

Для дослідників і дослідниць важливо також знати, скільки часу минуло між подіями в роках, століттях, тисячоліттях. Це встановлюють звичайними математичними діями. Наприклад, перша писемна згадка назви «Україна» — 1187 рік, а видатний український письменник Тарас Шевченко народився 1814 року. Скільки років розділяє ці події? $1814 - 1187 = 627$ років. А скільки століть? 600 років — це VI століття, і 27 років. Тому можна стверджувати, що між подіями минуло понад VI століття.

3. Історичні календарі, літочислення

Відлік часу впорядковують роками, місяцями, тижнями та днями. На цій основі складають календар.

Календар — система відліку часу, спосіб підрахунку днів у році.

У річних календарях дні поділені на місяці й тижні, у них позначають святкові та вихідні дні.

Перші календарі створювали на основі руху Місяця, Сонця та інших природних явищ. За ними рік міг починатися в різний час, мати різну кількість днів і місяців. На сьогодні у світі є понад 80 календарів. Найпоширеніший — григоріанський календар, який запроваджено в Європі в 1582 р. В Україні він діє з 1918 р.

1. Розрахуй, скільки років минуло між запровадженням григоріанського календаря в Європі та в Україні. Назви століття подій.
2. Розглянь німецьку поштову марку, присвячену 400-річчю григоріанського календаря. Які символи, зображені на марці, ти можеш пояснити?

Для обліку років необхідна початкова подія, від якої починають їх рахувати.

Систему відліку часу від обраної події називають **літочисленням**.

У різних спільнотах такими подіями були заснування міста, перемога над ворогом, початок правління монарха тощо.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Після прийняття християнства наші предки вели своє літочислення від біблійної дати створення світу. За нею 2022 р. настав би 7526 р.

У літописі «Повість минулих літ» датування подій здійснено за літочисленням від створення світу: «У РІК 6500 [992 р.]¹ Володимир заклав город Білгород, і набрав у нього [людей] з інших городів, і багато людей звів у нього, бо любив він город сей».

Розрахуй, скільки років минуло від тієї події до теперішнього часу.

У більшості країн світу сучасне літочислення здійснюють від біблійного Різдва Христового — народження Ісуса Христа, що відбулося наприкінці 1 року до н. е. Події, що відбувалися до цієї дати, — це події до нашої ери, а ті, що відбувалися пізніше неї, — події нашої ери. За цим принципом веде літочислення григоріанський календар.

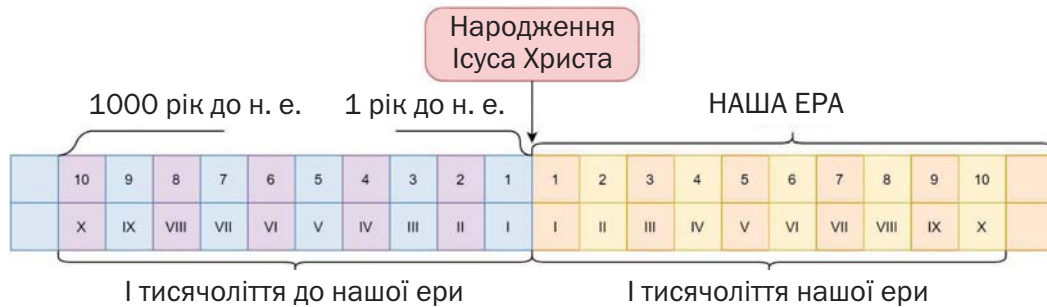
Ера — найбільша одиниця поділу історії; початок літочислення; система літочислення.

Відлік років до нашої ери ведуть у зворотному порядку з уточненням: «до н. е.».

1. Назви перший і останній рік V ст. до н. е.
2. Визнач рік створення світу за сучасним календарем.

¹ У квадратних дужках вказано рік за сучасним календарем в Україні.

Для зручності дослідження всі дати інших літочислень переводять до найпоширенішої у світі системи обліку років — григоріанського календаря. Завдяки цьому *історичний час* — час, у який відбулися конкретні події, процеси та явища, — співвідноситься з *календарним часом*, обумовленим правилами календаря.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Чому історикам важливо досліджувати історичну хронологію?
2. Які одиниці обліку часу використовують історики?
3. Дай відповідь **так** чи **ні** на запитання:
 - Ти народився/народилася у III тисячолітті?
 - Римська цифра «VII» відповідає арабській «9»?
 - Декларація прав дитини ухвалена до нової ери?
 - У світі існує багато літочислень?

РОБЛЮ

1. За допомогою пошукових систем знайди дати подій і запиши арабськими та римськими цифрами століття і тисячоліття, які відповідають кожній із них.
 - Літопис «Повість минулих літ» був створений у...
 - Конституція Пилипа Орлика була укладена в...
 - Українське телебачення почало працювати в...
2. Перша друкована книга «Апостол» датована 1574 роком, «Кобзар» Т. Шевченка було видано в 1840 році. Скільки минуло років між обома подіями? Скільки років найдавнішій друкованій книзі України і першому виданню «Кобзаря»?
3. На лінії часу познач п'ять дат подій (на вибір), згаданих у цьому параграфі.

ДУМАЮ

1. Чому в Україні існує традиція святкування Старого Нового року? Запропонуй власне розуміння. Чи є зв'язок цієї традиції з іншим літочисленням або іншим календарем?
2. Поясни вираз «Там, де немає змін, там немає історії».
3. Які складнощі можуть виникати між країнами, які користуються різними календарями та літочисленням?

18. Періодизація історії

Пригадай зміст понять «явище» та «процес».

1. Періодизація в житті людини

У твоєму житті, як і в житті кожної людини, відбуваються різні події. Тривалість кожної з них є періодом твого життя.

Період — проміжок часу, впродовж якого тривають якісь події.

Наприклад, урок у школі є навчальним часом, а вільним — перерви між уроками. У такий спосіб здійснюють *періодизацію* — поділ часу на періоди.

1. Чому деякі ігри поділяють на періоди?
2. Чи є розпорядок дня періодизацією?

Усі люди долають у своєму розвитку однакові етапи. У періодизації їхнього життя є багато спільного. Тіло людини найшвидше росте протягом першого року життя і в підлітковому віці (11—15 років). У 2—3 роки діти починають розмовляти, до 18 років людина має сформовану систему м'язів. На основі багатьох закономірностей учені встановили вікову періодизацію розвитку людини.

Період життя	Роки життя
1	2
Раннє дитинство	3—4
Перше дитинство	5—8
Друге дитинство	8—11

Продовження таблиці

1	2
Підлітковий період	12—16
Юнацький вік	16—20
Ранній дорослий вік	20—40
Середній дорослий вік	40—60
Пізній дорослий вік	більше 60

1. Розглянувши таблицю, з'ясуй, у якому періоді ти перебуваєш. Які періоди життя вже пройдено?
2. У якому періоді перебувають твої батьки, опікуни та інші родичі?
3. Чому вікові періоди не можуть мати чітких меж?

До речі, теперішній етап твого життя дуже сприятливий для навчання і розвитку самостійності. Важливе значення має в цьому віці думка ровесників/ровесниць. А демонстрування вмінь, які цінують у суспільстві, допомагають самоутверджуватися серед однолітків і дорослих.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У давні часи вважали, що дорослий вік настає раніше. Дітей одягали як дорослих, і з дитинства вони працювали на рівні зі старшими. На картинах їх зображували як «зменшені» дорослі постаті.

Періодизація життя людини можлива за різними критеріями. Для тих, наприклад, хто часто змінює місце проживання, можна запропонувати періодизацію за їхніми адресами.

Запропонуй власні критерії періодизації життя людини.

1. Розглянь картину Бернардіно Ліцінія «Портрет Арріго Ліцінія та його сім'ї». У чому проявляється дорослість зображення дітей? Чому до дітей ставилися в Середньовіччі як до дорослих?

Бернардіно Ліціній «Портрет Арріго Ліцінія та його сім'ї»

Для того щоб твоя діяльність була вдалою, потрібно вміти планувати свій час. Чому це корисно робити:

- не забуватимеш, що необхідно зробити;
- встигатимеш зробити більше за менший проміжок часу;
- станеш відповідальнішим/відповідальнішою;
- прийматимеш найефективніші рішення, щоб здійснити заплановане.

Зазвичай планують день, тиждень, місяць, рік. На день складають розпорядок, фіксуючи час і зміст конкретних справ. У планах на тиждень, місяць і рік передбачають масштабніші завдання. Управління своїм часом — важливе вміння сучасної людини.

1. Чи є планування своєї діяльності також періодизацією?
2. Чому планувати короткі проміжки часу легше, ніж триваліші?
3. На який час дня найкраще планувати виконання домашніх завдань?

2. Періодизація в історії

Події, явища та процеси є важливими сторінками історії. На підставі назв найвизначніших із них називають проміжки часу, впродовж яких вони відбувалися. Так було запроваджено періодизацію історії.

 Періодизація історії — поділ історії на періоди.

Погляд на історію як на послідовність її етапів допомагає краще зрозуміти події, факти й усвідомити закономірності історичного розвитку.

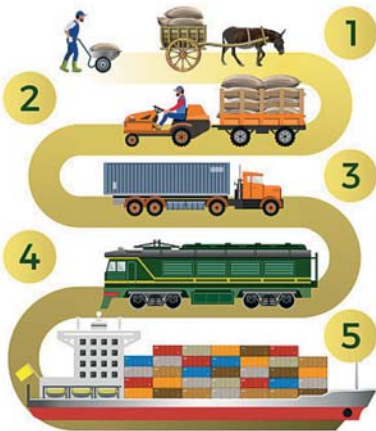
Період історії обов’язково повинен мати:

- часові межі, які можуть бути точними або приблизними;
- характеристику (перелік особливостей);
- назву, що зазвичай відображає його найважливішу особливість.

 Чому часові межі історичного періоду бувають приблизними?

Критерії періодизації можуть бути різними. Найчастіше ними є календарні межі: десятиліття, століття, тисячоліття, ера тощо. Поширені також періодизації на основі зміни форм господарювання, типів держав, правителів, суспільних відносин тощо. Можна встановити періоди історії на основі розвитку, наприклад, засобів зв’язку, пересування.

 1. Які періоди історії людства виокремив автор малюнка, взявши за критерій розвиток засобів пересування?

2. Запропонуй власний критерій періодизації історії людства. Чим він цікавий?

Первісні люди розмежовували час на основі циклів у природі, вважаючи його повторюваним (циклічним). Періодизацію історії почали відтоді, як було утворено держави і винайдено писемність. Її першими критеріями були правління вождів, типи держав. Давньогрецький мислитель Гесіод поділив історію людства на «золотий», «срібний», «мідний», «героїчний» та «залізний» періоди. У XIV ст. було запропоновано періодизацію історії людства, якою, зі змінами, послуговуються дотепер.

Розуміння періодизації європейської історії увиразнює, робить конкретнішим розгляд хронологічної таблиці.

 Хронологічна таблиця — послідовний перелік історичних подій та їх часових меж.

Межі	Назва	Особливості
1	2	3
II млн р. до н. е. — III тис. до н. е.	Первісне суспільство 	Родоплемінний устрій. Збиральництво, мисливство та рибальство — провідні види діяльності. Виготовлення знарядь праці з каменю. Започаткування землеробства, тваринництва та садівництва
III тис. до н. е. — V ст. н. е.	Стародавній світ 	Заснування держав, винайдення писемності. Початок виготовлення знарядь праці з металів. Розвиток торговельних зв’язків, міждержавні війни. Зародження в Давній Греції та Давньому Римі демократії та громадянина як статусу особистості. Розвиток архітектури, мистецтв і науки. Створення територіально великих держав. Існування залежності одних людей від інших
V ст. н. е. — 1492 р.	Середні віки 	Зародження сучасних європейських народів і держав, що було результатом переселення і змішування спільнот. Поширення в Європі християнства та його впливу на життя суспільств. Заснування перших університетів

Продовження таблиці

1	2	3
1492— 1914 рр.	Новий час 	Відкриття і завоювання європейцями інших частин світу. Поширення уявлень про права людини. Бурхливий розвиток промисловості завдяки науковим і технічним відкриттям. Зростання міст і збільшення чисельності міського населення
1914 р. — наш час	Новітній час або сучасна історія 	Дві світові війни, які спричинили значні жертви та руйнування. Утвердження прав людини та демократії як основи людської цивілізації. Перехід до інформаційного суспільства

1. Про які періоди європейської історії ти вже знаєш? З яких джерел почерпнуто інформацію?
2. Поміркуй, чому пізніші в часі періоди історії значно коротші.
3. Чому періоди історії не завжди мають точні дати початку та закінчення?

3. Періодизація історії України

Періодизація історії України відповідає європейській, її особливості зумовлені становленням та розвитком людського суспільства на українських землях.

Межі	Назва	Особливості
1	2	3
I млн р. до н. е. — III тис. до н. е.	Первісне суспільство	Поява людей на території сучасної України. Розвиток суспільств мисливців і землеробів-скотарів. Найвідоміша археологічна культура — трипільська. Початок поділу племен на землеробські та скотарські
III тис. до н. е. — V ст. н. е.	Стародавній світ	Поява перших державних утворень. Утворення грецьких поселень (полісів) у Північному Причорномор'ї. Заселення кочовими народами — кімерійцями,

Продовження таблиці

1	2	3
		скіфами, сарматами — південної та центральної території. Існування Боспорського царства. Через територію України відбувалося Велике переселення народів
V ст. н. е. — 1492 р.	Середні віки	Зародження та розвиток державних утворень на українських територіях: Русі, Королівства Руського,
		Великого князівства Литовського і Руського, Кримського ханства. Хрещення українців і прийняття ісламу кримськими татарами
1492— 1914 рр.	Новий час	Перебування українців у складі Речі Посполитої та інших держав. Утворення та ліквідація (через кілька століть) козацької держави Військо Запорозьке. Перебування у складі Російської та Австрійської імперій
1914 р. — наш час	Новітній час або сучасна історія	Створення Української держави та її окупація більшовицькою Росією та Польщею. Перебування у складі Радянського Союзу. Проголошення незалежності і становлення сучасної України

1. Поміркуй, чому періоди історії України не завжди містять однакові події тих самих періодів історії Європи.
2. Які спільні ознаки мають періоди історії України та Європи?
3. Запропонуй піктограми для періодів історії України.

Встановлюючи дати подій з історії України, їх варто синхронізувати з подіями всесвітньої історії. *Синхронні події* — одночасні події. Синхронізація подій допомагає зрозуміти взаємовпливи в розвитку України, Європи і світу.

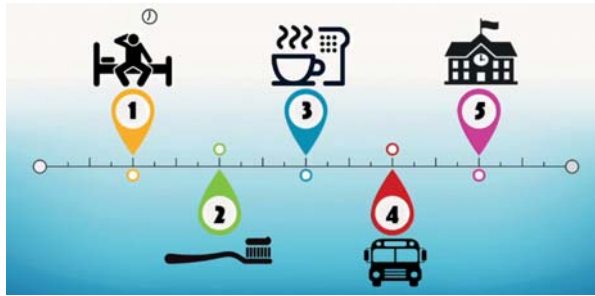

Назви приклади вживання слова «синхронно».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. На малюнку умовно зображено хронологію подій одного дня в житті людини. Що, на твою думку, має бути під номерами 6, 7, 8, 9?

2. З якою метою запроваджено періодизацію історії?
3. Які періоди охоплює історія Європи та України?

РОБЛЮ

1. Склади в довільній формі план підготовки проекту з історії України на одну з тем, пов'язаних з її періодами.
2. У зошиті за поданим зразком розташуй події в хронологічній послідовності (у формі хронологічної таблиці).

Період	Дата	Подія
Первісне суспільство		
Античність		
Середні віки		
Новий час		
Новітній час		

- 1187 р. — перша згадка назви «Україна» в писемних джерелах.
- IV — середина III тис. до н. е. — розселення племен трипільської археологічної культури на території України.
- 1917 р. — проголошення Української Народної Республіки.
- VIII—VI ст. до н. е. — Велика грецька колонізація.
- 1632 р. — заснування Києво-Могилянського колегіуму.

До якого століття належать події, що датовані роками?

3. За допомогою інтернету знайди події поза межами України, що відбулися синхронно з подіями, зазначеними в таблиці.

ДУМАЮ

1. Чим подібні між собою історія людства та періодизація розвитку людини?
2. Прочитавши фрагмент твору Гесіода про життя людей «золотого» періоду, поміркуй, чи були реально можливими зображені в ньому картини.

Сотворили насамперед людей золоте покоління
Безсмертні боги, власники осель олімпійських.
Був ще Крон-повелитель в той час володарем неба.
Жили ті люди, як боги, з спокійною і ясною душею,
Горя не знаючи, не знаючи праці. І сумна старість
До них наближатися не сміла. Завжди однаково сильні
Були їхні руки і ноги. У бенкетах вони життя проводили.
А вмирали, як ніби охоплені сном. Недолік
Був їм ні в чому не відомий. Великий урожай і рясний
Самі собою давали їм хлібодарні землі. Вони ж,
Скільки хотілося, працювали, спокійно збираючи статки.

3. Чому періодизація історії України тісно пов'язана з історією сусідніх країн?

19. Історичні карти

Як впливають на людей зміни сезонів і погоди?

1. Середовище та його вплив на людину

На людину та її поведінку впливають різноманітні чинники. Одним із них є природне середовище. Його ще називають «довкілля». Люди, пристосовуючись до нього, забезпечують найважливіші свої потреби. Скажімо, в місцевостях із холодним кліматом гостра потреба в теплі. Люди будують там утеплені житла та виготовляють теплий одяг. У посушливих районах найважливіші доступ і наявність води. У місцевостях із сильними зливами будують житла з надійними дахами. Від наявності будівельних матеріалів залежать форма, розміри та міцність житла.

1. Розглянь зображення на с. 122. Опиши, як природне середовище вплинуло на конструкції будинків.
2. Які ти знаєш оригінальні будинки інших регіонів нашої планети?

Природне середовище впливає і на господарювання людини. У сприятливих для землеробства місцевостях люди осідали для

Традиційне снігове житло ескімосів Канади

Українська хата XIX ст.

Будинок на палях в Індонезії

постійного проживання. Там, де це було неможливо, вони займалися скотарством і мандрували з тваринами в пошуках нових пасовиськ. У місцях, багатих на корисні копалини, вони розвивали ремесла, а згодом — промисловість. На перетині шляхів будували торговельні та адміністративні центри. І тільки з розвитком науки й техніки людина знижувала рівень своєї залежності від природи.

1. Розглянь зображення. Опиши, як природне середовище вплинуло на заняття людей.

Оленярі-саами у Швеції

Оранка в Україні

Мисливці-тубільці в Бразилії

2. Розвитку яких занять сприяє природне середовище України?
3. Чому розвиток науки і техніки допомагає людині знижувати рівень залежності від природи?

Природне середовище впливає на межі розселення та життєдіяльності людей. У давні часи природними межами були водойми, гори, густі ліси, пустелі. З розвитком технологій і техніки люди почали освоювати нові території. Оскільки місця життєдіяльності відчутно впливають на історію людства, їх ретельно досліджу-

ють. Завдяки цьому ми дізнаємося про тих, хто проживав у конкретній місцевості.

1. Який народ більш захищений від нападів ворогів — острівний чи степовий?
2. Що сприяє надійнішій обороні кордонів — ліси чи гори?
3. Чому люди живуть в одній місцевості декілька тисячоліть, а в іншій значно менше? Із чим це пов'язано?
4. Як середовище може впливати на діяльність людей?

2. Історичні карти та їх види

Основний інструмент вивчення простору — карта (мапа).

Карта — зображення території земної поверхні, що побудоване в певному масштабі та виконане за допомогою умовних знаків.

Землю досліджує географія. Вона забезпечує історію знаннями про простір. Поверхня Землі, як відомо, зазнавала змін. Де, коли і якими вони були, також важливо знати. Цим займається історична географія.

1. Які види карт ти знаєш?
2. Які факти можна дізнатися з поданої карти?
3. Чому для розуміння історії потрібна карта?

На основі роботи фахівців із історичної географії та історії створюються історичні карти.

Історична карта — карта, що відображає події, які відбувалися на конкретній території в конкретний час.

Історичні карти дають уявлення про історичний простір, місце події та її перебіг. Тим, хто вміє розшифровувати умовні позначення, легко сприйняти і зрозуміти інформацію, яку вони подають.

Існує кілька видів історичних карт. *Загальні карти* відображають історичні події в країні чи групі країн, становище цих країн у конкретний момент історії. *Оглядові карти* фіксують послідовність подій у розвитку явища чи процесу, найчастіше — територіальні зміни. *Тематичні карти* розкривають окремі події, аспекти історичного процесу чи явища. На них немає позначок, які не стосуються теми. Різновидом тематичних карт є карти-схеми, наприклад зображення битви — «Берестецька битва».

Загальна карта
«Гетьманщина. 1764 р.»

Оглядова карта
«Розширення Великого князівства Литовського»

Тематична карта
«Православні церкви на 1683 р.»

Доведи, що подані карти є історичними.

3. Робота з історичною картою

На історичній карті інформація подана за допомогою умовних позначень.

Інформація	Умовні позначки
Територія земної поверхні у конкретний час	Контури та кольорові виокремлення земної поверхні, водойм. Інколи виокремлюють кольором природні умови та рельєф
Кордони спільнот, країн, релігій	Контури, виокремлення кольором територій, різні види штрихувань
Об'єкти, зокрема поселення, події, пам'ятки	Піктограми
Напрямки руху мандрівників, торговців, армій, переселенців	Стрілочки, криві лінії, інколи з піктограмами
Додаткові елементи	Піктограми, таблиці, діаграми, графіки, схеми

У роботі з історичними картами важливо правильно розуміти:

- площину карти — відображення історичних фактів на поверхні Землі;
- легенду карти — зміст нанесених на карті умовних позначок;
- масштаб карти — відношення реальних розмірів об'єкта до його розміру на карті.

1. Ознайомся з картою на с.125. Які факти можна з неї дізнатися?
2. Які позначки не відображені в легенді карти, але використані? Чому?
3. Наведи приклади умовних позначок. Покажи їх на карті.
4. Як показують на карті кордони, об'єкти, напрямки?

З історичною картою краще працювати послідовно:

- ознайомся з її назвою (переконайся, що саме ця карта тобі потрібна);
- вивчи легенду карти (завдяки цьому стане зрозуміло, про які факти вона повідомляє);
- визнач географічне розташування потрібного історичного об'єкта (опиши, які географічні об'єкти розташовані біля нього);
- ознайомся з масштабом карти (за потреби вирахувати справжні величини на карті: площі держав, відстані походів, протяжність торгових шляхів тощо).

1. Чому в описі історичні об'єкти подають разом із географічними?
2. Скористайся пам'яткою і визнач розташування Таврійської області.

Для закріплення знань з історії використовують контурні карти.

Контурні карти — карти, що фіксують контури географічних об'єктів.

На контурні карти наносять умовні позначки і завдяки цьому створюють власні історичні карти.

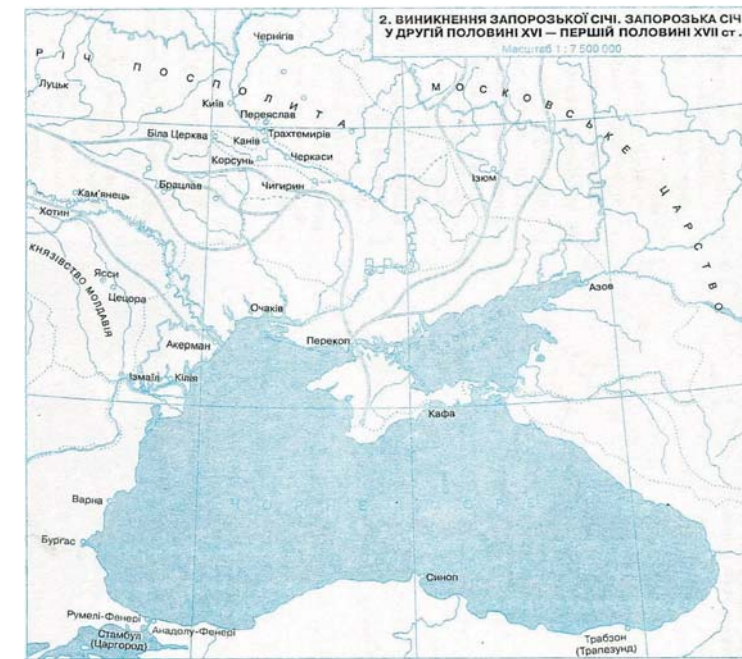

Працювати з контурною картою варто за такою послідовністю:

- занотуй завдання, яке потрібно виконати (на деяких контурних картах вони вже надруковані);
- знайди потрібний шаблон контурної карти;
- створи легенду (запропонуй свої умовні позначки);
- перенеси умовні позначки на площину карти.

1. Розглянь зразок контурної карти. Чим вона відрізняється від історичної?
2. Які знання потрібні для роботи з контурними картами?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Як середовище впливає на потреби людини та їх задоволення?
2. Чим відрізняються історичні карти різних видів? Розподіліть назви карт за видами: «Українські землі у XV — першій половині XVII століття»,

«Збільшення території Київської держави в X–XI століттях», «Трипільська культура».

3. До якого виду належить карта, створена в 1980 році українцями, які живуть у США?

4. Які групи умовних позначок наявні на історичних картах? До яких умовних позначок можна зарахувати подані нижче. Що можна зобразити за допомогою таких позначок?

РОБЛЮ

1. Створи мапу суджень «Вплив природного середовища на потреби людини».
2. Створи за допомогою олівців карту свого населеного пункту.
3. Створи піктограми для позначення міста, села, університету, монастиря, ярмарку.

ДУМАЮ

1. Як природне середовище впливає на сучасне життя в Україні? Як людина впливає на природне середовище?
2. Чи є історичними карти, які показують розселення динозаврів? Обґрунтуй свою думку.
3. Для чого під час вивчення історії використовують контурні карти?

20. Карта як джерело інформації

Чи доводилося тобі користуватися картою? Якщо так, то з якою метою?

1. Відображення історії України на карті

Упродовж кількох тисячоліть на території України відбувалося багато історичних подій, процесів та явищ. Їхню багатогранність зобразити на одній карті неможливо. Саме тому дотепер створено сотні карт, кожна з яких відображає конкретний епізод історії, подію, процес чи явище. Залежно від тематики історичні карти об'єднують у збірки карт — *історичні атласи*. В атласах можуть бути зібрані карти, які висвітлюють бойові дії за конкретний період або розвиток територій. Для учнів і учениць створюють історичні атласи, які допомагають їм опановувати навчальний предмет.

Перші карти із зображенням території України було створено в XIV ст. Однією з них була карта із середньовічного універсального Каталанського атласу світу 1375 р.

Фрагмент Каталанського атласу світу

1. Знайди на карті територію України.
2. Які особливості зображення на карті ти помітив/помітила?

Сучасні історичні карти виконані на основі новітніх історичних досліджень, зображення на них значно чіткіші, всі умовні позначки супроводжені легендами.

Мапа «Україна або козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії, зображена Йоганом-Баптистом Гоманном», Нюрнберг, 1716 р.

Україна в 1709—1750 рр.
(Атлас. Історія України.
8 клас. — Київ : Картографія, 2014)

1. Порівняй обидві карти. Які відмінності ти помітив/помітила?
2. На якій карті більше історичної інформації? Що дає підстави так стверджувати?
3. Що можна дізнатися з карти, створеної в 1716 році?
4. Яку інформацію ти дізнаєшся із сучасної карти?

2. Держава Україна та її сусіди

Кожна країна має кордони із сусідніми країнами. Україна межує з Білоруссю, Молдовою, Польщею, Росією, Румунією, Словаччиною, Угорщиною.

Державний кордон — межі сухопутної, водної території держави та її повітряного простору.

Протяжність кордону України становить майже 7000 км. Найдовший кордон з Росією.

1. Розглянь карту і назви дві країни, з якими Україна має найкоротший кордон.
2. Розглянь карту і визнач, до кордону з якою країною ми живемо найближче.

Територія України формувалася впродовж тисячоліть. Останні зміни відбулися в 1954 р. У 1991 р. було проголошено незалежність України в межах цих кордонів. Це затверджено в Конституції України, в статті 2 якої зафіксовано: «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою». Кордони України визнані іншими державами.

1. Прокоментуй зображення. Як вони між собою поєднані?
2. Назви країну, з якою на малюнку межує Україна.

Україна прагне жити зі своїми сусідами в мирі та злагоді. Через її кордони відбуваються обмін товарами, щорічне переміщення мільйонів людей. Україна обрала курс на входження до європейської спільноти держав — Європейського Союзу та Орга-

нізації Північноатлантичного договору (НАТО). Ці міждержавні об'єднання дотримуються цінностей демократії та прав людини.

Добросусідським відношенням України стала на заваді агресивна поведінка Російської Федерації, яка в 2014 р. захопила Крим і розпочала військові дії на Сході країни. Унаслідок цього Україна бореться за відновлення цілісності своєї території.

1. Чому вигідно співпрацювати з країнами, які дотримуються цінностей демократії та прав людини?
2. Чому загарбання Російською Федерацією Криму не визнала більшість країн світу?

3. Історико-етнографічні регіони України

Історичні та суспільні процеси, які відбувалися на території України, створили унікальні регіони, що характеризуються особливостями історії, мови, культури, елементами ідентичності.

Історико-етнографічний регіон — частина території розселення народу, що має особливості історії, мови, побуту, культури.

1. Розглянь на с. 133 карту історико-етнографічних регіонів України. Як називається регіон, у якому ти живеш? Якщо він не зазначений на карті, знайди його за допомогою пошуків систем.
2. З якою країною чи історико-етнографічним регіоном України межує твій регіон?
3. Чому кордони між історико-етнографічними регіонами не тотожні адміністративним і державним?

Регіони формувалися впродовж багатьох століть. На більшості територій українці жили здавна, на деяких жили інші етноси. Між сусідніми етносами відбувалися різноманітні взаємовпливи, їхнім результатом є розмаїтість культури, побуту, звичаїв, мови, господарської діяльності, фольклору.

1. Розглянь на с. 133 сучасні малюнки костюмів і фото садиб з Національного музею народної архітектури та побуту України. Знайди ці регіони на карті.
2. Які спільні та відмінні ознаки костюмів ти зауважив? Із чим це пов'язано, на твою думку? Про що це свідчить?
3. Які спільні та відмінні ознаки будинків ти зауважив? З чим це пов'язано, на твою думку? Про що це свідчить?

Закарпаття
(Закарпатська обл.)

Полісся
(Чернігівська обл.)

Наддніпрянщина
(Черкаська обл.)

Слобожанщина
(Харківська обл.)

Народний одяг кінця XIX ст.

Хата із с. Сімерки
Закарпатської області
XIX ст. (Закарпаття)

Хата із с. Мамекине
Чернігівської області
XIX ст. (Полісся)

Садиба із с. Новоохтирка
Луганської області XIX ст.
(Слобожанщина)

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Чому карту можна вважати історичним джерелом для вивчення історії України? Чи є карти первинними джерелами?
2. Чому перші історичні карти були неточними?
3. Як позначено Державний кордон України на місцевості?

РОБЛЮ

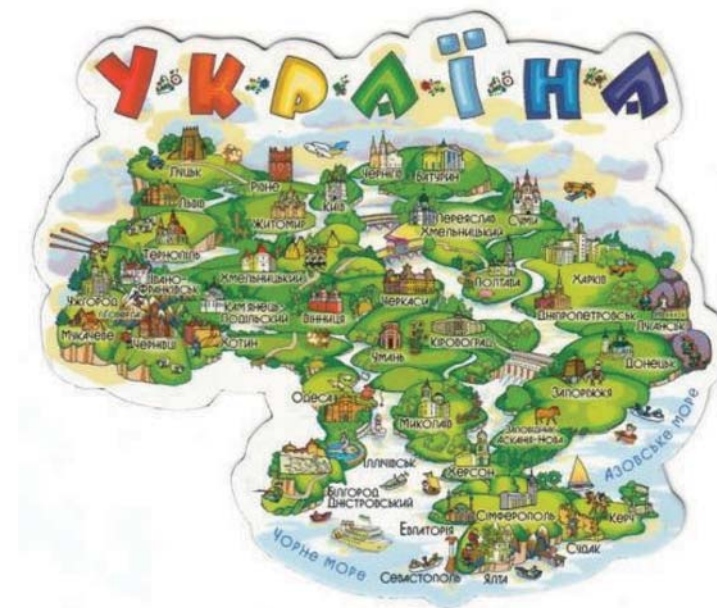
1. Скориставшись інформацією цього параграфу, знайди відповідність між частиною України та історико-етнографічним регіоном/регіонами, що, на твою думку, припадають на ці частини України.
 Північ України —
 Схід України —
 Захід України —
 Південь України —
 Центр України —
2. Які країни-сусіди України, позначені на карті/мапі цифрами від 1 до 7?

3. Створи правила під загальною назвою «Що і як зображують на історичній карті». Наприклад, території, місця подій, пересування військ, події, міста тощо. Для цього скористайся наведеними в параграфі зразками карт.

ДУМАЮ

1. Чому на картах України, створених багато століть тому, написи зроблено латиною або іншими іноземними мовами?
2. З якою метою створено цю карту України? Що з неї можна дізнатися?
3. Чи може Україна контролювати останніми роками всі свої кордони? Поясни свою відповідь.

21. Узагальнення теми 3 «Час і простір»

Вивчаючи цю тему, ви з'ясували важливість знань про час і простір для пізнання минулого людства.

У процесі історичних досліджень важливо встановити, коли відбулася подія, як довго тривав історичний процес. Історична хронологія є важливою дисципліною, що допомагає встановити тривалість подій, явищ і процесів. Із цією метою ви можете скористатися такими одиницями часу, як десятиліття, століття, тисячоліття. Для обліку дат застосовують математичні операції та вміння. Впорядкований облік забезпечує розміщення дат на лінії часу, вправне орієнтування в історичних календарях і літочисленнях.

В історії людства важливо розрізняти періоди його розвитку. Розвиток людини теж охоплює конкретні періоди. У них є спільне — те, що властиве всім людям, й індивідуальне — те, що залежить від фізіологічних і соціальних особливостей конкретної людини, а також те, як вона розпоряджається своїм часом.

Історія людства складається з періодів, кожен із них має назву, характерні особливості та обмежений рамками часу. На перших порах учені самостійно визначали історичні періоди. Пізніше було розроблено єдину періодизацію історії. Відповідно до неї історія України охоплює первісні часи, стародавній світ, середньовіччя, новий час, новітній час.

Усі ми живемо у природному та суспільному середовищах. Природне середовище називають ще довкіллям. Середовище завжди впливає на життя людей. Сучасні гаджети дають змогу визначити місце перебування і навіть установити, чим займається конкретна людина.

Упродовж історії в різних місцевостях відбувалося багато подій. Для їх фіксування створюють історичні карти (мапи). На них за допомогою умовних позначок (легенд) ми позначаємо історичні процеси, події та явища. Створенню власних карт, поглибленню знань допомагають контурні карти, які кожен може заповнювати самостійно.

Історична карта є джерелом інформації, адже вона відображає минуле народу, держави. З часом люди дізнаються і накопичують дедалі більше інформації, дослідники історії постійно оновлюють дані. Завдяки цьому сучасні карти містять детальну інформацію про події минулого.

Карти з історії України створювали впродовж багатьох століть, на сьогодні їх дуже багато. Ці карти об'єднують за тематикою, а для учнів створюють історичні атласи. Карти України розкривають також історію сусідніх держав. Ці знання дуже важливі, адже історія України пов'язана з історією країн, з якими вона межує. Одна із сусідніх держав — Росія — у 2014 році, порушуючи міжнародні договори, зазіхнула на українські землі, фальшиво пояснюючи, що це їхні історичні території. Насправді ці території — українські, що підтверджують дані, зафіксовані й на історичних картах. Правда історії авторитетно переконує, що ці території обов'язково треба повернути.

Упродовж тривалого часу на землях України формувалися історико-етнографічні регіони. Люди, які проживають у кожному з них, дещо по-своєму будували житло, влаштовували побут, виготовляли одяг, творили пісні. Усвідомлюючи свою самобутність, вони вважають себе українцями і є ними.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

- 1. Виконай завдання, скориставшись переліком історичних подій:
 - Які з перелічених подій відбулися в одному столітті; в одному тисячолітті? Назви ці століття і тисячоліття.
 - Створи лінію часу вказаних подій.
 - Знайди події, які відбулись одночасно.

- Скільки років, століть минуло між найранішою і найпізнішою датами в поданому переліку?

Перелік історичних подій

- 1875 р. — відкриття Чернівецького університету.
- 988 р. — запровадження християнства як державної релігії в Київській державі — Русі-Україні.
- 1917 р. — утворення Української Центральної Ради (УЦР).
- 1113 р. — створення «Повісті минулих літ».
- 1187 р. — перша згадка назви «Україна» в писемних джерелах.
- 1556–1561 рр. — створення Пересопницького Євангелія.
- 1954 р. — входження Кримської області до складу України (УРСР).
- 2013–2014 рр. — Революція гідності.
- 1586 р. — заснування першої братської (слов'яно-греко-латинської) школи у м. Львів.
- 1805 р. — відкриття університету в м. Харків.
- 1556 р. — заснування князем Дмитром Вишневецьким на о. Мала Хортиця Січі.
- 1187 р. — створення «Слова о полку Ігоревім».

- 2. Склади хронологічну таблицю життя своєї родини або свого власного життя з тих подій, які відомі тобі й твоїм рідним. У таблиці має бути не менше п'яти подій. Яка з них для тебе є найважливішою і чому?

Дата	Подія

- 3. На контурній карті України познач місця, пов'язані з історією твого життя і твоєї родини. Обов'язково склади легенду карти.
- 4. Зістав номер карти, що зображує історико-етнографічний регіон, який подано жовтим кольором, з його назвою, поставивши число у відповідну клітинку.

Волинь		Наддніпрянина	
Крим, Таврія, Приазов'я		Полісся	
Запорожжя і Донеччина		Галичина	
Північне Причорномор'я і Буджак		Слобожанщина	
Поділля		Буковина і Закарпаття	

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

5. Виконай завдання, використавши зображення трьох карт:

- Опиши умовні позначки, подані на карті.
- Назви столиці та найбільші міста вказаних держав.
- Зістав картографічну інформацію різних історичних періодів. Які спільні ознаки ти зауважив? Чим різняться ці карти?

1. Карта Київської держави — Русі-України — у XII ст.

2. Українське козацтво в XVI—XVII ст.

3. Україна в 1919 р.

4

Тема

Мій край та його історія

22. Мій рід

Хто завжди готовий прийти на допомогу? До кого поспішаємо з радісною звісткою і можемо зателефонувати будь-коли? З ким святкуємо найважливіші події? Де нас завжди чекають, виглядаючи з дороги?

Пригадайте з молодших класів, як ви створювали лепбук (папку, мінікнижку) про родину. Що означає слово «родина»?

1. Рід, родина

Важко знайти у світі щось дорожче для людини, ніж її сім'я та родина. Вона є джерелом тепла і сили людини. Тут вона отримує перші уроки життя.

Сім'я — група людей, які спільно проживають, господарюють, мають взаємні права та обов'язки.

Сім'ю зазвичай утворюють чоловік і жінка, які перебувають у шлюбі, їхні діти й інші особи, між якими є родинні зв'язки. У сім'ї людина знаходить розуміння, підтримку, турботу й захист. Спільні справи і свята, співпереживання та взаємопідтримка роблять сім'ю міцною.

1. Яких видів діяльності потребує господарство сім'ї?
2. Для чого в сім'ї розподіляють обов'язки? Які обов'язки є в тебе?
3. Розглянь ілюстрацію на с. 142 та визнач, які бувають види сімей. Можливо, на малюнку не зображено всіх видів сімей?
4. Чим відрізняється сім'я від родини?

5. Як ти розумієш слова українського вченого Івана Огієнка: «Сім'я — це домашня церква, на якій весь світ стоїть, як на скелі своїй».

Сім'ю часто називають родиною, однак така назва є не зовсім точною.

Родина — це велика група людей, які поєднані родинними зв'язками.

Людей, поєднаних родинними зв'язками, називають *родичами*. Спорідненість є найхарактернішою ознакою родини та родичів. Найближча спорідненість — біологічна. Саме вона є основою роду.

Рід — група людей, що походять від одного предка.

Предка, від якого походить рід, називають його *засновником* чи *засновницею*.

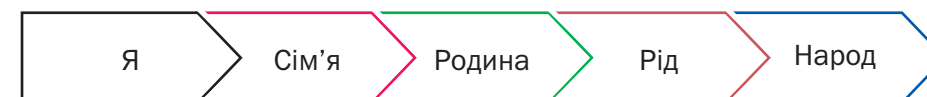
ЦІКАВО ЗНАТИ

Це відбулося в Давній Греції. Нащадок давнього роду Гармодія дорікнув військовому командирові Іфікратові в безрідності. Іфікрат відповів: «Мій рід на мені починається, твій на тобі закінчується».

1. Як ти розумієш ці слова?

Кожна людина хоч раз у житті запитує себе: «Хто я? Хто мої предки? Звідки мої корені?». У цих роздумах вона переконується, що історія сім'ї, роду, родини пов'язана з історією країни. Це означає, що, досліджуючи історію роду, ти більше дізнаватимешся про історію нашого народу.

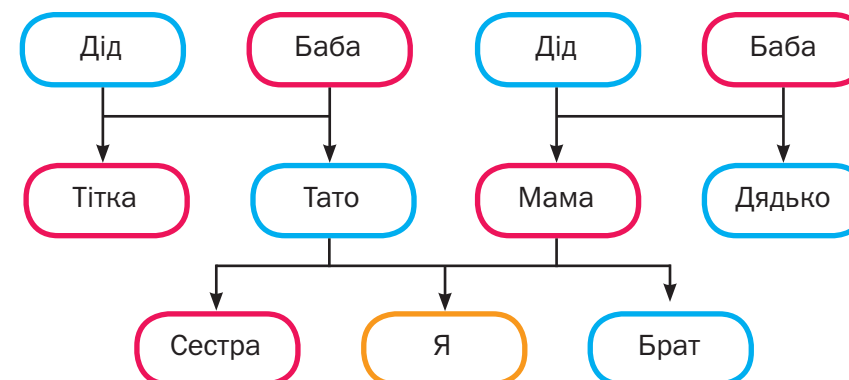

Пригадай визначення понять «країна» і «народ».

2. Історія мого роду. Родовідне дерево

З давніх-давен існує традиція, за якою кожен має знати і шанувати свій рід. І що більше людина дізнається про нього, що багатша її пам'ять про предків, то сильніше вона береже і підтримує живих.

Родичі кожного ступеня спорідненості мають свої назви. Тих, хто є родичами на основі біологічної спорідненості, називають «мама», «тато», «сестра», «брат», «бабуся», «дідусь», «онук», «онука», «тітка», «дядько», «племінник», «племінниця». Про людей, яких поєднує духовна спорідненість, кажуть «хрещений», «хрещена», «кум», «кума», «хрещеник», «хрещениця». Щодо споріднених на основі шлюбу застосовують назви «дівер» (брат чоловіка), «зовиця» (сестра чоловіка), «невістка» (дружина сина), «зять» (чоловік доньки), «свекор» (батько чоловіка), «свекруха» (мати чоловіка), «тесть» (батько дружини), «теща» (мати дружини). Особи, які стали родичами на основі усиновлення та удочеріння, — «названий син», «названа донька», «прийомна дитина», «прийомні батьки».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Більшість українців отримали прізвища після того, як у 1632 році київський митрополит Петро Могила доручив священникам вести облік народжених, одружених, померлих.

1. Як ти вважаєш, навіщо людині потрібно знати родинні зв'язки?
2. Склади розповідь про свою родину за схемою.

Історію роду досліджує спеціальна наука — *генеалогія*. Результати її досліджень — визначення переліку осіб, які утворюють рід, з поданням відомостей про кожну з них й оформлення родовідного дерева.

Родовідне дерево — схема родинних зв'язків.

На його «стовбурі» позначають людину, від якої іде розгалуження «гілок», де розміщені батьки, дідусі й бабусі та інші предки. Свій маленький листочок на цьому дереві має кожен член родини.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Французький історик Шарль Мартен підрахував, що в кожної людини є один батько і одна мати, 2 дідусі та 2 бабусі, 4 прабабусі й 4 прадідусів, 8 прапрадідусів і 8 прапрабабусь. У 10 коліні роду кожна людина може мати 1024 предки.

Сучасні дослідження родоводу вже не обходяться без інформації з інтернету. За її допомогою люди знаходять своїх предків і далеких родичів, а також багато історичних і довідкових відомостей, зокрема про походження прізвищ.

1. Скористайся інтернетом та відшукай дані про походження свого прізвища та імені, а також імен рідних.
2. Що нового ти дізналася/дізнався з історії походження свого прізвища та імені?

3. Участь рідних у подіях історії України

Історія родів і родин є важливою частиною історії нашої Батьківщини — України. Недарма існує прислів'я «Без сім'ї і свого роду — немає нації, народу». Ми усвідомлюємо, що народні традиції, історичні події пов'язані з конкретними людьми, які їх започатковували, брали в них участь чи були свідками.

Відомий український письменник і кінорежисер Олександр Довженко зазначав: «...приходить час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки... виринають у пам'яті», так само, «як і непереможне бажання, перебираючи дорогоцінні дитячі іграшки... усвідомити свою природу... Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє».

1. Як ти розумієш слова О. Довженка?
2. Яке значення, на думку письменника, має вивчення історії рідного краю, свого народу та свого роду?

У кожній сім'ї є архів — свідоцтва про народження, атести про закінчення школи, довідки, посвідчення про нагороди, публікації, листи, фотографії. Такі архіви варто зберігати, поповнювати й досліджувати. У них можна віднайти не лише факти з історії роду, а й факти з історії держави.

Які види джерел є у твоєму сімейному архіві?

Зі спогадів Васіліси Мазурчук

Івана Михайловича Андруха, 25-річного юнака, котрий понад усе в житті любив свободу і не соромився бути тим, ким він є, забрали. Не просто забрали, ні. Діда забрали за доносом, через участь у «Просвіті» й ОУН. Його жорстоко допитували, двох товаришів розстріляли, іншим трьом при-
своїли «ворога народу» й засудили на заслання в Магадан. Для вас — це точка на карті, а для моєї родини — це табори ГУЛАГу. Це товарні вагони, де людей у сніг і мороз, стоячи, немов скот, гнали на Північ. Без води та їжі. Доїхати було справжнім героїзмом тіла й духу. Бо люди помирили сотнями ще на шляху потяга.

На мою родину чекала повна конфіскація майна. «Політичні» зазнали найбільш жорстоких тортур. Саме тоді, коли

тіло прадіда, Михайла Гордійовича, прошила куля і його серце спинилося від кількості вогнестрільних ран.

П'ятнадцять років таборів. Якимось дивом дід вижив, зустрів учасницю бойових дій, ветерана червоної армії Мотрону Никифоровну. Народилася мама. Родина повернулася до України, додому. Вже після смерті Сталіна. Потім, вже під час становлення української незалежності, народилася я.

<https://www.radiosvoboda.org/a/vijna-u-spohadax/29930761.html>

1. Який вид джерела подано?
2. Обговоріть разом, про що можна дізнатися з цієї розповіді.
3. Про які реальні історичні факти повідомляє оповідачка?

Відновлення сімейної історії та складання свого родоводу — дуже захопливе і цінне заняття. Ти відчуєш смак пошуку і дослідження інформації, створення літопису роду й усвідомиш, що зробив/зробила дуже важливу справу для себе і своєї родини.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

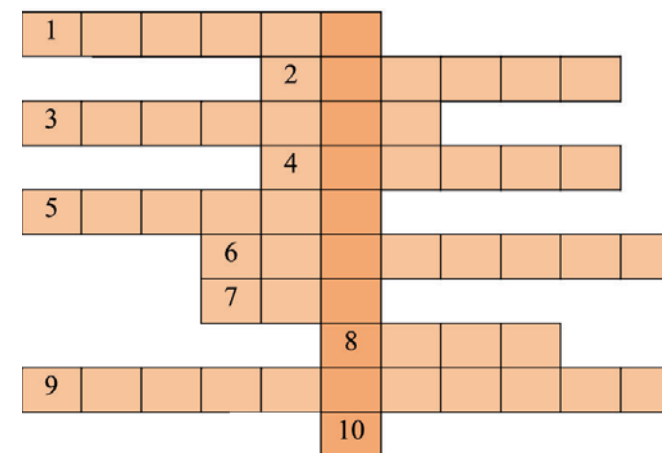
1. Як ти розумієш значення термінів «сім'я», «рід», «родина», «родинне дерево»?
2. Назви членів твоєї родини та вкажи родинні зв'язки між ними.
3. Поясни, навіщо досліджувати історію свого роду, своєї родини.

РОБЛЮ

1. Які асоціації в тебе викликає слово «родина». Занеси ці слова до схеми.

2. Створи своє родинне дерево у вигляді малюнка (можна комп'ютерного) або фотоколажу.
3. Розв'язи кросворд. Відгадай слово у виокремлених клітинках.
 1. Предмет, який оберігає тебе, твою родину, твій дім. 2. Вона може бути рідна, а може бути двоюрідна. 3. Країна, звідки ти родом. 4. Родинне 5. Ти і твоя рідня. 6. Сімейна цінність. 7. Історія твого життя. 8. Графічний символ роду. 9. Місце, де ти народився. 10. Ти сам. *Відповіді на с. 188.*

ДУМАЮ

1. Подумай, яке значення має дослідження історій усіх родин для історії України.
2. Чи завжди з висловом «Людина без роду — це листок, відірваний від дерева» треба погоджуватися.
3. Поясни важливість родинних зв'язків.

23. Побут людей

Які ти маєш обов'язки в сім'ї?

1. Сімейні стосунки

Коли чоловік і жінка вирішують створити сім'ю, вони мають усвідомлювати, що їм доведеться разом вести спільний побут.

Побут — звичаї проживання.

Спільний побут означає, що одні справи люди роблять разом, а інші погоджують між собою. І завжди вони готові допомогти одне одному.

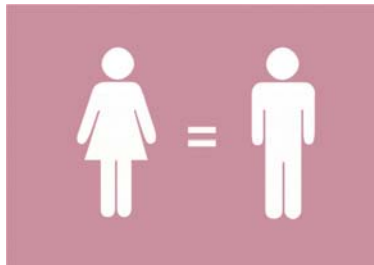
Прочитай українські народні прислів'я та поясни їх.

- *Дерево тримається корінням, а людина — сім'єю.*
- *У сім'ї і каша густіша.*
- *Сім'ї, де допомагають одне одному, біди не страшні.*
- *Згода і лад у сім'ї — скарб.*

Сімейний устрій (спосіб життя, порядок) неоднаковим був у різні часи. Кожен народ по-своєму його організовує. За одними звичаями, головою сім'ї була чи є жінка, за іншими — чоловік. Устрій, за якого жінки домінують у сім'ї, суспільстві й державі, називають *матріархатом*, а коли домінують чоловіки — *патріархатом*.

Погодись, що нерівноправні стосунки можуть робити людей нещасливими. Кому сподобається, що хтось один у сім'ї має багато обов'язків, його права ігнорують, а в іншого — тільки привілеї?

Основою сучасної сім'ї є рівноправні стосунки. Рівноправність у сім'ї та захист прав кожного з подружжя гарантує законодавство України. За власною волею подружжя може укласти письмові або усні угоди про правила співжиття та розподіл обов'язків. Інші дорослі, що живуть у сім'ї, мають рівні права з подружжям.

Чи згоден/згодна ти з думкою, що найкраща сім'я там, де чоловік і дружина — друзі?

Статті Сімейного кодексу України

Стаття 49. Право на материнство.

Стаття 50. Право на батьківство.

Стаття 51. Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності.

Стаття 52. Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток.

Стаття 53. Право дружини та чоловіка на зміну прізвища.

Стаття 54. Право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї.

1. Дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї.

Дружина, чоловік повинні утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться в інтересах сім'ї.

2. Усі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Дружина, чоловік мають право протидіяти усуненню їх від вирішення питань життя сім'ї.

3. Вважається, що дії одного з подружжя стосовно життя сім'ї вчинені за згодою другого з подружжя.

Стаття 55. Обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю.

1. Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги.

2. Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері.

Дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до батька.

3. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній.

4. Дружина та чоловік зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

Стаття 56. Право дружини та чоловіка на свободу та особисту недоторканність.

1. Поясни зміст поданих статей Сімейного кодексу України.

2. Наведи приклади на підтвердження своєї думки.

3. Чому важливо дотримуватися рівноправ'я в сім'ї?

4. Пригадай, що таке демократія. Чому вона має бути основою стосунків у сім'ї?

Оскільки діти є неповнолітніми членами сім'ї, то вони не мають рівних прав та обов'язків із дорослими. Сімейний кодекс та Конвенція про права дитини захищає їхні права.

1. За QR-кодом (<https://www.coe.int/uk/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child>) опрацюй в парах стислий виклад Конвенції про права дитини.

2. Які статті, на твою думку, безпосередньо стосуються дитини в сімейних взаєминах?
3. Прокоментуй обрані вами статті.

2. Домашнє господарство

Члени сім'ї живуть в одному будинку, об'єднують свої доходи і спільно їх використовують, ведуть спільне домашнє господарство.

Господарство — виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг задля задоволення потреб.

Домашнє господарство переважно є натуральним.

Натуральне господарство — діяльність для задоволення власних потреб, а не для продажу.

Натуральне господарство зародилося в первісні часи, коли сім'ї здобували їжу, виготовляли одяг і будували житло лише для себе. До появи міст і розвинутої торгівлі всі люди займалися натуральним господарством.

1. Поясни, чому приготування їжі, прибирання, прання, вирощування продуктів на власній ділянці є елементами натурального господарства.
2. Чи є господарство твоєї сім'ї натуральним?

Засоби, які сім'я може використати в домашньому господарстві, називають *ресурсами*. Деякі з них із часом втрачають свою придатність і виходять з ладу. Такими є *матеріальні ресурси* — інструменти, знаряддя, техніка. Їх потрібно бережно використовувати. Інші ресурси можуть залишатися незмінними, наприклад — бажання працювати або розвиватися, вміння, навички, досвід. Їх називають *нематеріальними ресурсами*. Важливо також розвивати й раціонально використовувати *фінансові ресурси*.

РЕСУРСИ СІМ'Ї

Нематеріальні

Бажання, вміння, навички, досвід кожного члена сім'ї до праці

Матеріальні

Будівлі, земельна ділянка, техніка, предмети побуту

Фінансові

Гроші, рахунки в банку, цінні папери

1. Пригадай кінофільм або мультфільм, у яких ідеться про життя сім'ї, сімей. Якими видами ресурсів володіють окрема сім'я або сім'ї із цих мультфільмів/кінофільмів?
2. Можливо, ти згадаєш, на що витрачають ресурси члени цих родин?

Тисячоліттями обов'язки в сім'ї поділяли на чоловічі та жіночі. Жінки займалися домашнім господарством — готували їжу, шили одяг, створювали затишок у домі та виховували дітей. А чоловіки повинні були матеріально забезпечувати сім'ю, захищати її, приймати важливі рішення. Спільними для них була турбота одне про одного, про дітей та інших членів сім'ї.

Як розподіляли обов'язки між чоловіками та жінками за первісного суспільства? Чи існує такий розподіл у сучасних сім'ях? Чому?

Сучасні сім'ї будують стосунки на засадах рівноправності. Звичай працюють і чоловік, і жінка, обоє дбають про матеріальне забезпечення. Домашні обов'язки розподіляють рівномірно, багато справ роблять разом. У таких сім'ях панують справедливість, злагода і благополуччя.

3. Харчування, одяг, житло

Основний обов'язок сім'ї полягає в задоволенні базових потреб кожного. Такими є потреби в харчуванні, одязі та житлі.

У первісні часи люди харчувалися тим, що давала їм природа. Поступово вони вчилися розводити домашніх тварин, обробляти землю, вирощувати сільськогосподарські культури, готувати їжу з використанням вогню. Харчування ставало різноманітнішим.

Якісна їжа є важливою передумовою здоров'я, фізичного розвитку, повноцінного життя людини. Під час її готування продукти поєднують і піддають температурній обробці. Цей процес називають *кулінарією*. Кожен народ має свою історію, культуру готування та споживання їжі.

1. Розглянь зображення. Які страви традиційної української кухні ти знаєш?

2. Інформацію про невідомі тобі страви знайди в інтернеті.
3. Які традиційні національні страви готують у твоїй сім'ї?
4. Яку страву любиш готувати ти?

Перший одяг, який люди навчилися виготовляти, був із шкури тварин. Потім його робили з волокон рослин і шерсті тварин. Головне призначення одягу — захист тіла від холоду, спеки, вологи, сторонніх поглядів. Важливо також, наскільки він прикрашає людину. Для цього використовували крій (фасон), оздоблення вишивкою й деталями. Заможні люди намагалися підкреслити свій статус дорогими речами.

Сучасний одяг виготовляють із різноманітних матеріалів, багато з яких мають штучне походження. Він став демократичнішим — у різних країнах люди різних статків одягаються однаково. На вибір одягу впливає мода — домінування специфічного смаку.

1. Розглянувши ілюстрації на с. 153, простеж, як змінювався одяг упродовж кількох століть.
2. Який одяг більше тобі подобається: з минулого чи сучасний? Чому?

Первісні люди споруджували житла з гілок дерев. Згодом використовували для цього шкуру та кістки тварин, зокрема мамонтів.

Київська держава
Русь-Україна

Козацька доба

Кінець XVIII —
початок XIX ст.

Письменники України XIX ст.

Чернігів, 2020 р.

У горах вони обживали печери. Традиційне житло українського селянства — хата. У ній зазвичай були одна кімната, побілені стіни з дерева чи глини, піч, солом'яний або дерев'яний дах, глиняна підлога, прості меблі, глиняний та дерев'яний посуд, ікони.

1. Порівнявши зовнішній та внутрішній вигляд української хати із сучасним житлом українців, поясни, чому відбулись такі зміни.

2. Запропонуй свій перелік вимог до сучасного житла.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Що означають терміни «побут», «господарство», «натуральне господарство», «домашнє господарство», «ресурси сім'ї»?
2. Київський князь Володимир Мономах у XII ст. писав у «Повчанні дітям»: «У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться...». Чому це повчання актуальне й сьогодні?
3. Поясни українські народні прислів'я: «Будеш трудиться — будеш кормитися», «Син хоч мій, але розум має свій», «Які ми самі, такі й наші діти».

РОБЛЮ

1. Уяви, які права та обов'язки у побуті матимуть члени сім'ї, що житимуть у 2050 р. Обери трьох із них і заповни таблицю.

Права та обов'язки членів сім'ї у побуті

	Права	Обов'язки
Мама		
Тато		
Брат		
Сестра		
Бабуся		
Дідусь		

2. В опитуванні дорослих «Які якості повинна прищеплювати дитині сім'я?» було запропоновано розставити їх у порядку важливості. Дорослі визначили перші п'ять позицій:
 1. Працелюбність.
 2. Почуття відповідальності.
 3. Терпимість і повага до інших людей.
 4. Бережливість.
 5. Уміння поводитися в товаристві.
 Обери три з них, які є для тебе найважливішими, і поясни свій вибір.
3. Склади письмовий перелік правил (не менше п'яти) стосунків між батьками і дітьми, дотримання яких уберігатиме їх від конфліктів.

ДУМАЮ

1. Як ти вважаєш, чому проблеми побуту й домашнього господарства завжди хвилювали людей?

2. Вишиванка є традиційним елементом українського національного одягу. Поміркуй, чому вона стала одним із символів України.
3. Чому житло, одяг та їжа українців змінювалися у процесі історичного розвитку?

24. Заняття людей

*З якою метою люди займаються господарською діяльністю?
Які види господарювання тобі відомі?*

1. Сільське господарство

Усі сім'ї виховують дітей у любові до праці, прищеплюють їм навички господарювання, вчать поважати працю інших. Навіть у народній творчості це закарбовано.

- Бджола мала, а й та працює.
- Без діла жить — тільки небо копить.
- Лежачого хліба ніде нема.
- Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
- Як дбаєш, так і маєш.

1. Пригадай зміст слова «господарство».
2. Як в українських народних прислів'ях відображено працелюбність?

Первісні люди жили з того, що їм давала природа. Вони збирали плоди дерев, полювали та рибалили. Таке господарювання було *привласнювальним*. Щоб отримати кращі результати, вони виготовляли знаряддя праці: палиці-копачки, дрюки, гарпуни, сокири, скребла (оброблені камені) тощо. У процесі господарської взаємодії вони спілкувалися і в такий спосіб розподіляли між собою обов'язки.

ПРИВЛАСНЮВАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО

Збиральництво

Мисливство

Рибальство

1. Чи привласнювальне господарство було натуральним?
2. Якими видами привласнювального господарювання займаються тепер у твоїй місцевості?
3. Як убезпечити природу від надмірного привласнення людьми її продуктів?

Згодом люди навчилися вирощувати рослини і приручили тварин. Так виникло сільське господарство.

Сільське господарство — вирощування рослин і свійських тварин.

Відтоді вони дедалі менше присвоювали й дедалі більше вирощували необхідні для себе рослини і тварини.

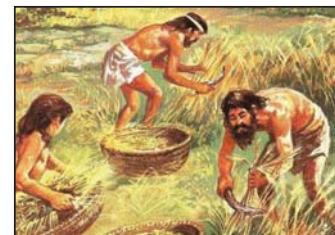

1. Які галузі сільського господарства розвиваються у твоїй місцевості?
2. Як ти вважаєш, чи впливають на їх розвиток географічне розташування регіону, ґрунти, природні умови та клімат?

Для сільського господарства люди винаходили та вдосконалювали знаряддя праці. Вони намагалися якомога краще обробляти ґрунт, збирати та зберігати врожай. Їм необхідно було постійно дбати про захист тварин від хижаків і негоди, про забезпечення їх кормами.

1. Розглянь ілюстрації на с. 157. Які зміни в розвитку сільського господарства ти помітив/помітила? Як ти думаєш, чому вони відбулися?
2. Які сільськогосподарські знаряддя ти знаєш?
3. Чи займається твоя сім'я вирощуванням рослин і розведенням домашніх тварин? З якою метою?

Первісні землероби
(історична реконструкція)

Жнива в Україні
(М. Пиноменко, 1896)

Жнива в Україні
(фото, початок XXI ст.)

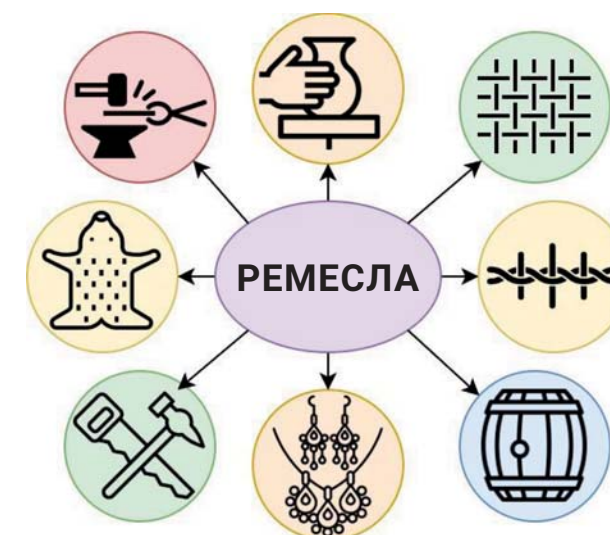
2. Промисловість

Як ти вже знаєш, давні люди самостійно забезпечували себе всім необхідним. Вони обробляли землю, розводили тварин, виготовляли знаряддя праці, одяг, предмети побуту. У них не було потреби щось обмінювати. Їхнє господарство було натуральним.

Серед них були люди, значно вправніші у виготовленні конкретної продукції, і вони її мали більше, ніж потрібно. Зрозуміло, що надлишкову продукцію вони обмінювали на те, чого їм не вистачало. Це стало передумовою появи ремісників — людей, які займалися виробництвом знарядь для обміну на продукцію.

1. Як ти вважаєш, від чого залежав розвиток ремесел на конкретній території?
2. Поглянь на схему. Які види ремесел на ній подані піктограмами?

3. Які види ремесел є у твоїй місцевості?

Ремісники працювали в майстернях. Згодом ремісники однієї спеціальності почали об'єднуватися в цехи. Це давало їм змогу виробляти й обмінювати більше продукції. Пізніше заможні ремісники почали наймати для своїх майстерень працівників, між якими розподіляли обов'язки. Так утворилася *мануфактура* — ручне виробництво, засноване на поділі праці. Мануфактури були більшими від ремісничих майстерень, вони використовували найпростіші машини і механізми. Технічні винаходи сприяли вдосконаленню машин і винайденню двигунів. На основі машинного виробництва було засновано фабрики та заводи. Так виникла промисловість.

Промисловість — сукупність підприємств (фабрик, заводів, електростанцій, шахт тощо), які виробляють знаряддя праці, предмети споживання та інші блага.

Розвиток промисловості зумовив становлення міст, переселення до них великої кількості сільських мешканців.

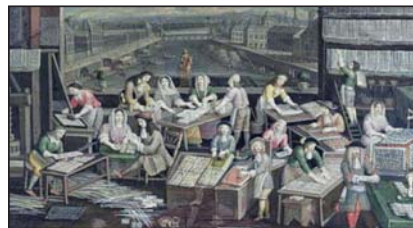
На сучасних підприємствах переважну більшість операцій виконують машини (роботи), якими керують комп'ютерні програми.

1. Розглянь ілюстрації. Як змінювалася діяльність людини у виробництві товарів: від ремесла до сучасного виробництва? Якими були результати цих змін?

Майстерня ремісника (середні віки)

Мануфактура (XVIII ст.)

Фабрика (XXI ст.)

2. Які промислові підприємства діють у твоїй місцевості?

3. Які чинники впливають на види промисловості у твоїй місцевості?

Ти знаєш, що природне середовище (довкілля) впливає на людей. Вони також впливають на природу, оскільки обробляють

землю, споживають воду, використовують корисні копалини, викидають у природу відходи виробництва. Усе це шкодить довкіллю, тому люди прагнуть зробити свою діяльність екологічно безпечною.

1. Розглянь ілюстрації. Визнач, у чому полягає шкідливий вплив діяльності людини на природу. Наведи відомі тобі приклади такого впливу.

Забруднене озеро

Викиди в атмосферу

Спалювання листя

2. Які наслідки може мати екологічно шкідлива діяльність людей?

3. Які екологічні проблеми є у твоїй місцевості? Як їх можна подолати?

3. Торгівля

Різні місцевості неоднаково забезпечені ресурсами для задоволення потреб людей. В одних місцевостях їх є в надлишку, в інших — не вистачає. До того ж люди не завжди вміло використовували ресурси для виготовлення знарядь, виробів, продуктів харчування. Тому не всі їхні потреби можливо було забезпечити завдяки тому, що самі виробляли. За таких умов товари, які були в надлишку, обмінювали на ті, яких бракувало. Так виникла торгівля.

Торгівля — обмін товарів або послуг.

Торгівля спричинила виникнення ринкового господарства, яке розвивається тоді, коли люди виробляють продукції більше, ніж її споживають.

Ринкове господарство — господарство, яке виробляє продукти для продажу.

З того часу селяни вирощували різноманітні культури, ремісники виробляли продукцію не тільки для власного споживання, а й для продажу.

1. Чому вироби ринкового господарства якісніші, ніж вироби натурального господарства?
2. Які торгові підприємства є у твоїй місцевості? Чим вони вигідні людям?

Спочатку виробники обмінювали товари між собою. Це було дуже не просто, бо вироблені товари не могли бути рівноцінними, а тому хтось завжди програвав. Для справедливого обміну товарами потрібне було універсальне мірило. У багатьох народів ним були худоба, хутра звірів, металеві сокири, мушлі каури тощо, потім — золото та срібло, а ще пізніше — викарбувані з них монети. Паперові гроші (банкноти) вперше з'явилися в Китаї в IX ст., в Європі — в XVI ст. Універсальний товар, яким вимірюють вартість товарів і послуг, має назву *гроші*.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Назва сучасної грошової одиниці в Україні — гривня — походить від назви давньоруської прикраси. Тоді гривнею називали зливok срібла або золота, з якого можна було виготовити прикрасу, що носили на шиї. Згодом вона стала мірою ваги. На Русі були різні гривні — чернігівська, київська, новгородська, які різнялися вагою: від 140 до 204—207 грамів срібла. За князя Володимира почали карбувати златники і срібники, на яких зображали князівський знак — тризуб.

Київська
гривня

Златник князя Володимира

Срібник князя Володимира

1. Яких історичних діячів зображено на сучасних грошових знаках України?

2. Хто зображений на купюрі номіналом 1, 2, 5, 10 грн?
3. За допомогою інтернету дізнайся, чим вони славилися в історії України.

У торговельних операціях доводилося вимірювати вагу, довжину, об'єм товарів. Спеціальних приладів для цього не було, тому використовували частини людського тіла, умовні відстань чи розмір. Такі одиниці вимірювання не були точними, тому їх прийнято вважати відносними.

Назва	Пояснення міри довжини	Розмір
п'ядь	від кінця великого пальця до кінця вказівного	19 см
велика п'ядь	від кінця великого пальця до кінця мізинця	23 см
стопа	від п'ятки до кінців пальців стопи людини	30,5 см
лікоть	від ліктьового суглоба до кінця витягнутого середнього пальця	46 см
сажень	між великими пальцями витягнутих у різні боки рук людини	152 см

Застосовували і такі міри довжини: «кидок каменя» (40—60 м), «політ стріли» (60—100 м), «піший день шляху» (25—35 км), «кінний день шляху» (50—70 км), плуг (площа, яку можна обробити за день плугом). Сипучі товари міряли калями (діжками), бочками, убороками (денними порціями продукту), рідину — відрами, пляшками, шкурки — менделями (снопиками) та бочками.

У різних країнах застосовували різні одиниці вимірювання, що створювало незручності для торгівлі. У зв'язку з цим у XVIII ст. було впроваджено міжнародну метричну систему одиниць вимірювання. В її основі — метр й одиниці вимірювання, що походять від нього. Згодом цю систему запровадили в усьому світі. У XX ст. її доповнили новими одиницями.

1. Назви одиниці метричної системи. Як вони співвідносяться із метром?
2. Поясни, чи одиниці вимірювання зазнавали змін.
3. Чи збереглися у твоїй місцевості давні одиниці вимірювання?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Поясни, чому праця є основою життя людини.
2. Як ти розумієш значення слів «сільське господарство», «промисловість», «торгівля», «ринкове господарство», «гроші»?
3. Чому люди винайшли гроші?

РОБЛЮ

1. Занеси одиниці вимірювання до таблиці, згрупувавши їх за видами: п'ядь, секунда, кілограм, метр, фунт, дециметр, гектар, дюйм, сажень, літр, пуд, година, кілометр, грам, тонна, міліметр, хвилина, чверть, верста, доба, ар, миля, десятина. Якщо якісь назви тобі незрозумілі, скористайся інтернетом.

Довжина	Площа	Маса	Об'єм	Час

2. Склади поради для своїх родичів і друзів «Як захистити довкілля від шкідливого впливу діяльності людини».
3. Розв'яжи задачі:

У своїй «Історії» Геродот згадував, що «у скелі біля річки Тираса (Дністер) місцеві жителі показують відбиток ступні Геракла, схожий на слід людської ноги довжиною в два лікті». Який був розмір ступні героя грецьких міфів Геракла в сантиметрах за описом Геродота? Скористайся даними в таблиці параграфа.

У 1017 р. монах Іларіон (майбутній київський митрополит) «іскопа собі печерку малу — двосаженну». Який був її розмір у сантиметрах?

ДУМАЮ

1. Поясни висловлювання українського кінорежисера, письменника Олександра Довженка: «Любіть працю на Землі, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті».
2. Чому на зміну натуральному господарству прийшло ринкове? Чим вони різняться?
3. Які відносини між людьми можуть виникнути у процесі виробництва, обміну та продажу товарів?

25. Мій населений пункт

Чому місто, селище, село, де народилася людина, називають її малою батьківщиною?

1. Історія поселень в Україні

Первісні люди жили в тимчасових поселеннях — *стоянках*, оскільки кочували вслід за тваринами, на яких полювали чи яких випасали. Їхні житла були нескладні — з гілок дерев, кісток і шкур тварин, згодом — тканин.

Із часом люди навчилися обробляти землю, що потребувало жити неподалік від неї. Так виник осілий спосіб життя. Місце осілості, тобто постійного проживання людей, отримало назву «село».

Село — населений пункт, жителі якого займаються переважно обробітком землі.

У давньослов'янській мові так називали поле, землю, населене місце, двори, будівлі. Село утворювали двори селян з хатою, спорудами для худоби, садом і городом.

Народи степу та лісостепу, що займалися кочовим скотарством, жили в *кочовищах* — тимчасових стоянках (кош, кіш). На територіях кочовищ були житла кочовиків і споруди для худоби. У XIX ст. зникли останні кочовища на українських землях — у кримських татар.

Мешканці сіл і кочовищ мали спільні потреби: облаштування доріг, мостів, колодязів, взаємна допомога тощо. Ці проблеми розв'язували спільно — громадою. Усі рішення приймали на зборах.

Громада — мешканці поселень, об'єднані для спільного розв'язання проблем.

1. На якому малюнку зображено село, а на якому — кочовище? Поясни свій вибір.

Ногайські татари (Крістіан-Готфрід-Генріх Гайслер, 1794)

Скрин гри-стратегії «Острів» про XVIII ст.

2. Для чого селянам потрібні сад і город?
3. За допомогою пошукових систем знайди інформацію про поселення зимівник, хутір.

Розвиток ремесел і торгівлі зумовив виникнення міст, бо там оселялося багато людей. У давньослов'янській мові це слово означало «місце розташування».

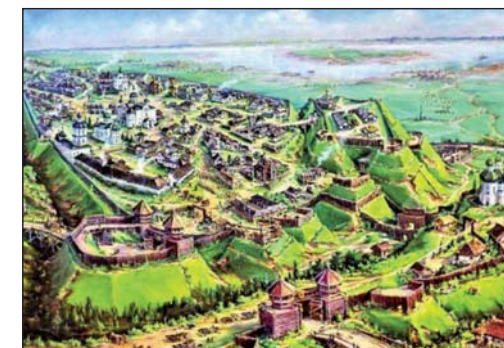
Місто — поселення, мешканці якого зайняті переважно поза сільським господарством.

Міста раніше називали «градом», «городом», бо вони мали захисні огорожі. Від села місто відрізнялося більшою кількістю та густотою населення, а також людським різноманіттям.

Перші міста на території України заснували у VII ст. до н. е. греки, які вимушені були переселитися в Північне Причорномор'я. То були міста-держави Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей. У IX—XII ст. на території Русі-України було понад 200 міст, у яких розвивалися ремесла, торгівля, військова справа. У XIX ст. деякі міста налічували сотні тисяч людей. У другій половині XX ст. в містах уже проживало більше людей, ніж у селах. Деякі міста налічували понад 1 млн осіб. Кількість міського населення збільшується і тепер. Міста є промисловими, науковими та культурними центрами регіонів.

Центральна частина Пантікапея у I тис. до н. е. (сучасна реконструкція)

Чернігів у X ст. (сучасна реконструкція)

Львів у XIX ст. (фотографія)

Сучасна Одеса (фотографія з літака)

1. Опиши вигляд українських міст у різні історичні періоди. Як змінювалися міста із часом? Які в них спільні й відмінні ознаки?
2. Чим різняться зовні місто і село?

У багатолюдних поселеннях було складно збирати всіх мешканців для розв'язання проблем громади. У зв'язку з цим було створено органи самоврядування, куди обирали найавторитетніших людей.

Самоврядування — право територіальних громад створювати виборні органи влади для вирішення важливих питань.

У різні часи центральна влада обмежувала самоврядування громад. У сучасній Україні право територіальних громад захищене законодавчо, держава надає їм підтримку.

Символами самоврядування громад є їх герби та прапори. На них зображені знаки, що пов'язані з історією територіальних спільнот.

Герб Києва

Герб
МиколаєваГерб
ЛуганськаГерб
КоблевогоГерб
Запоріжжя

1. Що дає громаді самоврядування?
2. Чому на гербах міст зображені конкретні предмети, спороди як їхні символи?
3. Що означає зображення корони на гербах населених пунктів?
4. Які символи твоєї громади? Що вони означають?

2. Історія моєї територіальної громади — частина історії України

Згідно із законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», жителі населених пунктів можуть об'єднуватися в територіальні громади.

Територіальна громада — жителі села, селища, міста, а також добровільне об'єднання жителів кількох населених пунктів.

Громада обирає місцеву раду, керівника, які вирішують більшість спільних для всіх жителів питань.

1. До якої області та району належить твоя територіальна громада? Відшукай її на карті.
2. Твоя громада є міською чи сільською? Яку важливу для тебе справу вирішила твоя громада?

Прочитай легенди про заснування Києва. Як ти думаєш, чому існує кілька версій про це?

...І були три брати: один на ймення Кий, а другий — Щек, а третій — Хорив, і сестра їхня — Либідь. Кий сидів на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі, через що і прозвана вона Хоривицею. І збудували вони городок на честь свого старшого брата, й нарекли його Києвом. А навколо города був ліс і пуща велика, і ловили там звірів. І були ті мужі мудрими й тямущими, і називалися вони полянами, від них у Києві є поляни й до сьогодні.

Деякі ж, не знаючи, кажуть, що Кий був перевізником, бо нібито тоді біля Києва був перевіз із того боку Дніпра, тому й говорили: «На перевіз на Київ». Проте коли б Кий був перевізником, то не ходив би до Царгорода. А втім, цей Кий княжив у роді своєму і ходив він до царя — не знаємо лишень, до котрого, але знаємо, що великі почесті, як оповідають, віддав йому той цар, при якому він приходив. Коли ж Кий повертався, прибув на Дунай і уподобав місце, і збудував малий городок, і хотів осісти в ньому з родом своїм, та не дали йому навколишні мешканці. Отож і донині називають придунайці те городище Києвець. Кий же повернувся у свій город Київ, тут і скончався. І брати його Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут померли.

1. Які легенди знаєш про своє місто (село)?
2. Що тобі відомо про заснування твого населеного пункту?
3. Пригадай найцікавіший факт з історії твого населеного пункту.

На вулицях міст і сіл розташовані різноманітні споруди. Вони збудовані в різний час, мають своє призначення та свою історію. А якщо в якійсь із них відбулася пам'ятна подія або хтось відомий там народився, проживав чи працював, то ця споруда вже має історичне значення для населеного пункту і навіть для країни.

1. Чи є споруди, що мають історичне значення, на території твого села чи міста? Назви їх.
2. З якою історичною подією чи історичною особою вони пов'язані?
3. Чому історія твоєї громади є частиною історії України?

3. Місцева влада та послуги

Органи самоврядування громад забезпечують спільні потреби громадян. Ці потреби стосуються безпеки, охорони здоров'я, освіти людей, розвитку культури, а також благоустрою громадського простору.

1. Поміркуй, з якою метою люди об'єднуються в територіальні громади.
2. Розглянь схему. Чи можна вважати, що є більш важливі й менш важливі сфери життя в громаді?
3. Обери три сфери діяльності громади і поясни, як вони впливають на життя людей.

Громадський простір — територія, будівлі та споруди, призначені для задоволення потреб громадян.

До громадського простору належать місця для прогулянок, зустрічей, відпочинку та спілкування. Це:

- вулиці, дороги, пішохідні та велосипедні доріжки;
- майдани, бульвари, проспекти;
- парки, сади, сквери та майданчики;

- пам'ятки культурної та історичної спадщини;
- громадські будівлі та споруди;
- пляжі.

У Києві

У Львові

У Тернополі

Громадський простір

Творчість

- можливості для творчості;
- виступи музикантів, акторів;
- виставки художників

Комфорт

- місця для сидіння;
- перебування за будь-якої погоди;
- наявність поруч торгових точок (кафе);
- наявність безкоштовних санвузлів

Універсальність

- цікавий для користувачів різного віку і статусу;
- відображає місцеву культуру та історію;
- зручний для спілкування

Свобода

- можливість ходити, сидіти на трав'яних покриттях і газонах;
- можливість освіжитися влітку у фонтані;
- можливість активно виражати свою позицію

1. Чи є у твоєму населеному пункті громадський простір? Опиши його.
2. Що ти можеш дозволити собі в цьому просторі?
3. Чи подобається тобі там бувати? Чому?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Як ти розумієш значення слів «село», «місто», «громада», «громадський простір»?
2. Поясни, навіщо потрібно досліджувати і знати історію свого міста або села.
3. У чому відмінність особистого та громадського простору?

РОБЛЮ

1. Які асоціації в тебе викликає вираз «моя територіальна громада»? Створи список з п'яти асоціацій.
2. Розглянь фотографії торгової площі Маріуполя та торгової вулиці Рівного. Опиши призначення цих громадських місць. Подумай, чим вони подібні та чим різняться.

Рівне, фотографія початку XX ст.

Маріуполь, фотографія початку XX ст.

3. Випиши назви п'яти населених пунктів, що розташовані поряд з населеним пунктом, у якому ти живеш. Дізнайся історію походження одного з них, скориставшись пошуковими системами.

ДУМАЮ

1. Як ти вважаєш, чому в Україні історично склалося два типи поселень: місто і село? З чим це пов'язано?
2. Якими будуть твої три пропозиції щодо облаштування громадського простору у твоєму населеному пункті?
3. Які особливості українського села чи міста відображено в народних прислів'ях?
 - Без грошей до міста, без солі додому.
 - По місту ходячи, рота не роззявляй.
 - Кожне сільце має своє слівце.

26. Мій відпочинок

Як ти любиш відпочивати та проводити свій вільний час? Які свята ти знаєш? Які з них тобі подобаються найбільше? Чому?

1. Дозвілля

Щоб забезпечити своє життя, людині доводиться багато працювати. Для відновлення сил вона мусить відпочивати. А ще має інтереси, захоплення, потреби у спілкуванні з родичами, друзями. Час, упродовж якого людина займається своїми справами, називають дозвіллям.

Дозвілля — час, вільний від обов'язкових занять.

Час дозвілля людина організовує на власний розсуд. Споживання їжі та сон не є дозвіллям, оскільки вони фізично необхідні для людини.

Дозвілля класифікують за такими ознаками:

За видом активності

Активне
Пасивне

За періодичністю

Щоденне
Щотижневе
Святкове

За тривалістю

Короткочасне
Довготривале
Епізодичне

За напрямками активності

Спортивне
Культурне
Творче
Туристичне

1. За поданими ознаками назви приклади відпочинку.
2. Згадай своє дозвілля. Охарактеризуй його за поданими ознаками.
3. Охарактеризуй за цими ознаками гру у футбол, відвідування кінотеатру, бібліотеки.

Донедавна дозвілля було привілеєм заможних людей. Вони мали вільний час і можливості займатися полюванням, спортом, читанням, колекціонуванням, оздоровленням, переглядом вистав, мандрями. У більшості людей такі можливості з'явилися завдяки підвищенню оплати праці та скороченню робочого часу. Тепер люди можуть самостійно організувати власне дозвілля або придбати необхідні послуги у підприємств.

1. Які види дозвілля людина може організувати самостійно? Які послуги для цього вона може придбати?
2. Розглянь ілюстрації. Визнач, хто з дітей проводить свій вільний час із користю, а хто ні. Чому ти так вирішив/вирішила?

У кожної людини свої уподобання. У вільний час хтось займається спортом, хтось малює картини або пише вірші, полюбляє майструвати чи в'язати. Заняття, яке особливо захоплює людину, стає її *хобі* — улюбленою справою, яка приносить задоволення, розвиває вміння і є відпочинком. Щоб устигати гарно відпочити, потрібно навчитися правильно розподіляти свій час.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Чемпіон світу з боксу Майк Тайсон із восьми років займається розведенням і дресируванням голубів. У дворі його будинку їх близько 350-ти.

Американець Джек Дорсі, який створив Twitter, займається пішим туризмом. На кожен день тижня обирає окрему тему подорожі. Субота — день хайкінгу.

Співзасновник Google Сергій Брін захопився екстремальними розвагами, які змушують його тіло виходити за межі можливого. Його хобі — алтимат-фрізбі, хокей на роликів ковзанах, гімнастика, скайдайвінг і трюки на трапеції.

Акторка Камерон Діас займається серфінгом, а співак Джастін Тімберлейк грає в баскетбол і гольф.

Чемпіон зі змішаних бойових мистецтв Конор Мак-Греггор у вільний час займається оригамі — виготовляє паперових птахів.

1. Для чого людині хобі? Яку користь має хобі для розвитку людини?
2. Чи є хобі в тебе і членів твоєї родини? Підготуй розповідь про своє хобі.
3. Як правильно планувати свій час?

2. Свята

Особливою частиною життя є свята. У такі дні люди мають піднесений настрій і поведуться інакше, ніж у будні дні.

Свято — день або кілька днів урочистого відзначення видатних подій чи знаменних дат.

Кожен народ має свої свята: День української мови, День німецької єдності, Бразильський карнавал. Є державні свята — День Соборності України, День Незалежності України, День Незалежності США. Представники різних професій відзначають свої свята: День учителя, День будівельника, День медичного працівника. Є свята в кожній релігії: Різдво Христове, Курбан-байрам, Песах. Є свята, що об'єднують усіх людей: Всесвітній день туризму, Міжнародний день захисту дітей, Всесвітній день щастя. Святом може бути важлива та радісна подія (день народження, весілля).

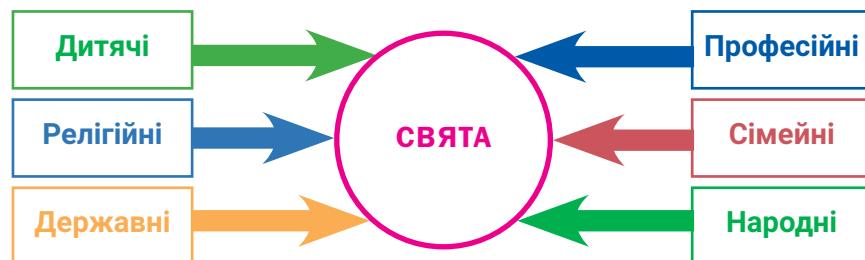
Усі свята мають свою історію, визначають життєві цінності й установлюють правила поведінки. У свята люди переживають радість, зустрічаються з рідними і близькими, гуляють, відвідують концерти, театральні вистави тощо.

1. Розглянь ілюстрації на с. 173. Які свята вони відображають? Що ти знаєш про історію їх виникнення?
2. До яких із цих свят ти долучався/долучалася?

ЦІКАВО ЗНАТИ

Свята почалися з вірувань первісних людей, що вони у всьому залежать від сил природи — їх задобрювали ритуалами, сподіваючись на допомогу під час полювання і на заступництво від лиха. Регулярні свята було запроваджено, коли людина почала обробляти землю: свято сівби — весною, свято врожаю — восени. Такі свята називають календарними. У 304 р. до н. е. в Давньому Римі було створено календар свят на весь рік. Звідти пішла традиція масових свят.

Український народ, як і всі народи, має свята, які формувалися багато століть, тисячоліть і є невід'ємною частиною його культури. Їх називають *народними святами*. Вони пов'язані з господарським життям, побутом, світоглядом, релігійними традиціями, відображають історичне минуле українців. Усі народні свята утворюють чотири основних цикли: зимовий, весняний, літній та осінній.

Зимовий

Святого
Миколая
Новий рік
Різдво
Водохреща
Масниця

Весняний

Стрітення
Благовіщення
Вербна неділя
Великдень
Проводи

Літній

Зелені свята
(Трійця)
Івана Купала
Маковея
Яблучний Спас

Осінній

Обжинки
Покрова
Андрія та
Катерини

1. Добери до кожного виду свят по кілька прикладів. Які свята тобі подобаються найбільше? Чому?
2. Чому перші свята були пов'язані з віруваннями та господарським календарем людей?
3. Які із свят річного циклу тобі відомі? Про які ти прочитав уперше? Знайди про них інформацію в інтернеті.

У кожній державі є свята, які мають особливе значення. Їх називають державними святами.

Державні свята — встановлені спеціальним законом святкові дні.

Установлюють державні свята на честь видатної особи або виняткової для держави події. Дні державних свят є неробочими.

Державні свята України

1 січня — Новий рік,
7 січня, 25 грудня — Різдво Христове,
8 березня — Міжнародний жіночий день,
1 травня — День праці,
9 травня — День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День Перемоги),
28 червня — День Конституції України,
28 липня — День Української Державності,
24 серпня — День Незалежності України,
14 жовтня — День захисників і захисниць України,
 Великдень (Пасха) і Трійця (обидва — за церковним календарем)

Що тобі відомо про історію походження наведених у таблиці свят? Скористайся інтернетом для пошуку відповіді на це запитання.

У кожній сім'ї є свої свята, які відзначають з нагоди різних подій. Їх називають *сімейними (родинними) святами*.

У родинному колі зазвичай відзначають народні свята, а також дні народження, хрестини, початок шкільного життя, закінчен-

ня школи, заручини, весілля, видатні досягнення тощо. З такими святами пов'язані традиції збиратися всім разом і щирими емоціями наповнювати зустріч: згадувати спільні й індивідуальні історії, співати тощо. Особливо теплими є ювілеї матері й батька, бабусь і дідусів. Такі події об'єднують покоління, є цінністю для всіх.

 Які сімейні свята є у твоєї родини? Підготуй розповідь про одне з них.

3. Історичні звичаї і традиції моєї громади

 Пригадай, що таке територіальна громада. Яка мета її діяльності?

У кожному населеному пункті є свої традиції відзначення спільних свят. Їх називають «День міста», «День села». У такі дні піднімають державний прапор і виконують державний гімн України, вшановують людей, які заслужили поваги і подяки, влаштовують виставки досягнень підприємств, ярмарки, спортивні змагання, фестивалі, концерти, масові гуляння.

 1. Дізнайся більше про свята у громадах Черкаської, Івано-Франківської, Тернопільської областей за допомогою QR-кодів (<https://cherkaska-gromada.gov.ua/news/1558963247/>; <https://yaremcha-miskrada.gov.ua/tradyciyi-19-57-06-03-08-2019/>; <https://kld-gromada.gov.ua/den-gromadi-v-kolindyanah-15-33-33-15-08-2017/>). Який основний зміст цих свят?

2. Що спільного і відмінного ти помітив/помітила в їх проведенні?

3. Які традиції існують у твоїй громаді?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Як ти розумієш значення слів «дозвілля», «вільний час», «хобі», «свято», «сімейне свято», «народне свято», «державне свято»?

2. Яке значення має свято в житті людини?
3. Чому в Україні народні свята мають багато спільного з релігійними?

РОБЛЮ

1. Склади порадник для друзів «Як із користю проводити свій вільний час».
2. Заповни таблицю, зафіксувавши свята, які засвідчують твою належність до кожної зі спільнот.

Я — українець/ українка	Я — громадянин/ громадянка держави Україна	Я — член родини	Я — дитина	Я — учень/ учениця школи

3. Запропонуй цікаву ідею щодо святкування у твоїй родині.

ДУМАЮ

1. Прочитай прислів'я про відпочинок. Поясни їх. Яким є ставлення до відпочинку в культурі різних народів світу?
 - Умієш працювати — умієш відпочивати (українське прислів'я).
 - Хто не вміє відпочивати, той не може і добре працювати (китайське прислів'я).
 - Людина не може працювати без відпочинку, але й відпочинок без праці не дає задоволення (абхазьке прислів'я).
 - Спочатку ноша, потім відпочинок (німецьке прислів'я).
2. Чим запам'яталися тобі свята, які влаштовують у твоїй громаді? Підготуй розповідь про одне з них.
3. Яке, на твою думку, свято може бути спільним для мешканців планети Земля?

27. Історичні діячі

Чи може активність однієї людини вплинути на хід історичних подій?

1. Яких людей називають видатними

Тобі вже відомо, що історія досліджує розвиток людства з найдавніших часів до сьогодення. У полі її зору передусім побут, діяльність людей і народів, а також важливі для людства події. У тих подіях деякі діячі та діячки по-особливому проявляють себе. Їх називають історичними особами.

Історична особа — видатний діяч, діячка, які відчутно вплинули на перебіг історичних подій.

Своєю діяльністю вони змінювали думки і поведінку великої кількості людей, розвиток народів і держав. Їхнім розумом, волею і вчинками захоплюються. Їхні заслуги пам'ятають, висловлювання — цитують. Їм ставлять пам'ятники.

1. Наведи приклади історичних осіб.
2. Пригадай зміст понять «подія», «явище», «процес», «причини», «наслідки».

Людей, чия діяльність зумовила важливі перетворення в історії народів, держав і людства, називають *видатними особами*. Переважно це правителі держав, полководці, вчені, митці, релігійні діячі. Їхні життя і діяльність є взірцями для наступних поколінь. Дослідження біографій (опис життя людини) історичних осіб — одне із завдань історії.

1. Пригадай імена та прізвища людей, зображених на грошових знаках. Скористайся пошуковими системами для цього.
2. Чому людей, зображених на грошових знаках, вважають видатними особистостями?

ПАМ'ЯТКА

для характеристики історичного діяча/діячки

1. Як звуть історичного діяча/діячку?
2. Де, коли, в якій країні він/вона жив/жила?
3. Якими були його/її погляди?
4. Чим він/вона займався/займалася, що цінного для історії здійснив/здійснила?
5. У чому полягає значення його/її діяльності?
6. Як ти ставишся до його/її заслуг?

Скориставшись пам'яткою та викладеною нижче інформацією, охарактеризуй Тараса Шевченка як видатну особу для України.

Тарас Шевченко (1814—1861) — видатний український поет, художник, громадський і політичний діяч. Народився в селі Моринці Київської губернії (тепер — Черкаська область) у сім'ї кріпака. Рано осиротів. Поміщик Енгельгардт, помітивши в Тараса здібності до малювання, вирішив зробити його домашнім живописцем і послав навчатися в Санкт-Петербург. Там він познайомився з видатними художниками, які з часом викупили його з кріпацтва. Невдовзі Тарас вступив до Академії мистецтв, навчаючись у якій багато читав, оволодів майстерністю малюнка і живопису, писав вірші.

У 1840 р. в Санкт-Петербурзі побачило світ перше його зібрання віршів — «Кобзар», у якому з усією правдивістю по-стали картини життя українського народу і на повну силу зазвучав його голос. Повернувшись у 1843 р. в Україну, Тарас відвідав рідних, багато подорожував, малював. І вже 1844 р. видав альбом «Живописна Україна».

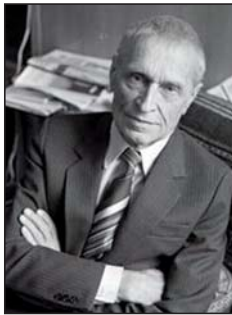
У 1846 р. Тарас Шевченко вступив до таємного товариства — Кирило-Мефодіївського братства, метою якого було звільнення українського народу від кріпацтва. Наступного року його було заарештовано і заслано на десять років солдатом до Орської фортеці (Казахстан) із заборобою писати й малювати. Всупереч забороні він продовжував таємно творити і на засланні.

Після заслання Тарас Шевченко поселився в Санкт-Петербурзі, багато писав і мріяв повернутися в Україну. Його життя обірвалося 10 березня 1961 року в Санкт-Петербурзі, а 22 травня того ж року Тараса Шевченка було перепоховано на Чернечій горі в Каневі.

На зміст історії впливає діяльність людей, які брали участь у визначних подіях, споруджували замки і фортеці, дороги і мости, закладали парки, здійснювали наукові відкриття, створювали живописні полотна, музику, літературні шедеври. Імена багатьох знають, пам'ятають і бережуть як велику цінність.

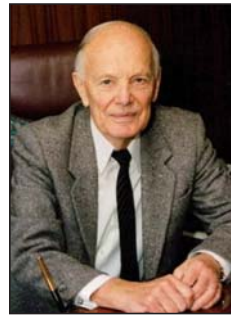
Ліна Костенко

Микола Амосов

Ада Роговцева

Борис Патон

1. Розглянь портрети видатних українців/українок незалежної України. Що тобі про них відомо? Дізнайся, чим вони славили нашу державу.
2. Склади рейтинг із п'яти видатних осіб України ХХІ ст. Визнач, який внесок вони зробили в розвиток України та людства.

2. Видатні особи моєї громади

Кожна громада має свою історію. Основною її цінністю є люди, які там народилися, проживали і своєю діяльністю її прославили. Кожна громада є кошиком особливих людей, які творили її історію і творять сьогодні.

1. Зайди в інтернет за покликаннями, вміщеними нижче (<http://kuprayrada.gov.ua/info/page/2696>; <https://korostenska-rda.gov.ua/vidatni-postati-16-29-57-15-01-2020>; <https://obcity.gov.ua/gromadyanam/pro-misto/vidatni-zemlyaki/>; <http://mankrda.gov.ua/mankivschina/vidatni-postati>). Прочитай про видатних осіб громад з різних куточків України. Чому їх вважають видатними?

obcity.gov.ua/gromadyanam/pro-misto/vidatni-zemlyaki/; <http://mankrda.gov.ua/mankivschina/vidatni-postati>). Прочитай про видатних осіб громад з різних куточків України. Чому їх вважають видатними?

2. Про яких видатних осіб твоєї громади ти знаєш? Назви їх.

Видатними особами громади можуть бути не тільки люди, які жили і творили в минулому, а й активні сучасники та сучасниці, які проживали чи й тепер мешкають разом з тобою в одній громаді. Їх знають в Україні та світі, на них рівняються.

Ганна Мариненко — киянка, дизайнер за освітою, спробувала плести із шерсті мериноса вироби дуже великої в'язки і невдовзі відкрила власну компанію. У 2016 р. їй вдалося зібрати 170 тисяч доларів на краудфандинговій платформі Kickstarter на розвиток власного бренду. Зараз її светри, шарфи та пледи відомі у всьому світі.

У свої 27 років киянин Макс Левчин створив систему платежів PayPal через електронну пошту або смартфон, якою зараз користується весь світ. Також він є віцепрезидентом з розробки в компанії Google та одним з найуспішніших і найбагатших програмістів світу.

Василь Ломаченко народився в Одеській області (місто Білгород-Дністровський). Професійний боксер, чемпіон світу в напівлегкій, другій напівлегкій вазі та легкій вагових категоріях. Переміг 12 бійців за титул чемпіона світу. Дворазовий чемпіон Олімпійських ігор.

Джамала (Сусана Алімівна Джамаладінова) — українська співачка кримськотатарського походження, народна артистка України, переможниця музичного конкурсу «Євробачення-2016». Співати розпочала в три роки, а вже в дев'ять записала свій перший альбом із 12 дитячих пісень.

1. Розкажи про видатних сучасників і сучасниць своєї громади.
2. Чому їх вважають видатними?

3. Патріотизм як громадянська цінність

Видатними особами, як ми розуміємо, називають тих, хто робить значні справи для своєї країни і світу. Людей, які працюють на користь своєї батьківщини, називають патріотами.

Патріотизм — любов до своєї батьківщини, відданість їй, служіння їй на благо.

Патріоти люблять рідний край, цінують свій народ, над усім ставлять інтереси батьківщини. Усе це проявляється в їхніх почуттях і діях.

1. «Не думайте, що ваша країна може зробити для вас, думайте, що ви можете зробити для вашої країни» (Джон Кенеді, 35-й президент США). Як ти розумієш це висловлювання?
2. Чому люди цінують патріотизм?
3. Кому із твоїх знайомих притаманні патріотичні почуття і поведінка?
4. Поясни вислів відомого українського політика В'ячеслава Чорновола «Україна починається з тебе».

Видатні заслуги перед українським народом і Українською державою у праці, творчості, охороні конституційних прав і свобод громадян, у захисті Вітчизни відзначають державними нагородами — орденами, медалями та іншими відзнаками.

Орден
«Золота Зірка»

Орден «За
мужність»

Відзнака Президента
України «За участь в
антитерористичній
операції»

Відзнака Президента
України «За
гуманітарну участь
в антитерористичній
операції»

1. За що вручають державні нагороди?
2. Хто із людей твоєї громади нагороджений державними відзнаками?

Підставою для нагородження є визнання того, що діяльність конкретної людини гідна цього.

Гідність є дуже важливим надбанням людства. Вона виражає визнання людини в суспільстві та її ставлення до себе.

Гідність — визнання цінності людини для суспільства і визнання людиною власної цінності в житті.

Визнавати гідність людини потрібно вже тому, що ця людина є. Кожен повинен дбати про свою гідність і поважати гідність інших людей.

Право на людську гідність закріплене в Декларації прав людини та конституціях країн світу. Жодні досягнення не додають нікому більше гідності, ніж її мають інші люди.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (Конституція України).

Поясни положення Конституції України щодо людської гідності.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Як ти розумієш значення термінів «особа», «історична особа», «видатна особа», «історичний діяч/історична діячка», «патріот», «патріотизм»?
2. Завдяки чому люди стають відомими? Чи завжди те, що людина стає відомою, є свідченням її позитивних дій?
3. Чому важливо цінувати людську гідність?

РОБЛЮ

1. Сформулюй п'ять запитань відповідно до змісту вивченої теми, починаючи їх словами «Чи правда, що...». Занотуй їх у зошит.
2. Підготуй розповідь і презентацію про видатну особу твоєї громади та представ їх на наступному уроці.
3. Склади рейтинг «П'ять видатних осіб сучасної України». Обґрунтуй свій вибір. Який внесок зробили обрані тобою особи в розвиток України і світу?

ДУМАЮ

1. Чи згодні ви з твердженням: «Люди — творці історії». Поясніть чому.
2. Чи маємо ми підстави стверджувати, що історія життя кожної людини є частиною історії народу і держави?
3. Чи робить нагородження людини її визначною?

28. Узагальнення теми 4 «Мій край та його історія»

Вивчаючи тему 4, ви усвідомили, що історія кожної сім'ї та родини, кожного міста, села і територіальної громади є частиною історії українського народу і нашої держави — України. Яскраві її сторінки — діяльність історичних осіб і видатних людей рідного краю.

Становлення людини, пізнання нею світу і себе розпочинається в сім'ї. Тут вона отримує турботу і підтримку, вчиться спілкуватися і почувається захищеною. Щирі стосунки, взаємна довіра, спільна праця і наповнені особливою теплотою сімейні свята, дозвілля в колі рідних людей роблять сім'ю міцною і щасливою. Важливі ознаки сучасної сім'ї — рівноправні стосунки, справедливий розподіл домашніх обов'язків, взаємодопомога, турбота про благополуччя кожного.

Рівність прав у сім'ї та їх захист гарантують закони України. Діти є неповнолітніми, тому мають не такі права та обов'язки, як дорослі. Права дитини захищають Сімейний кодекс України і Конвенція про права дітей.

Первісні люди спочатку брали все необхідне для свого життя у природи — збирали плоди, корінці, мед, молюски, комах, потім уже полювали, рибалили. Оскільки вони нічого не вирощували, не виробляли, спосіб їхнього господарювання був привласнювальним. З часом вони навчилися вирощувати рослини і приручили тварин. Їхнє господарство стало відтворювальним. Згодом зайнялися ремеслами — вручну виробляли знаряддя праці, інші вироби. Таке виробництво називають кустарним. Із часом люди почали замість ручної праці використовувати машини, створювати фабрики та заводи. Так розпочалося промислове виробництво, яке прискорило розвиток торгівлі. Завдяки цьому сформувалося ринкове господарство.

Первісні люди пристосовували для свого житла печери, рельєф місцевості, облаштовували його тим, що було доступне. Подібним було життя і скотарів-кочівників, які мандрували вслід за тваринами. Жили вони в тимчасових стоянках — кочовищах. Як тільки люди зайнялися землеробством, вони почали засновувати постійні поселення — села. Зосередження в місцях розвитку ремесел і торгівлі зумовило виникнення міст.

Мешканці постійних поселень завжди мають однакові потреби. Їх, як правило, вирішують спільно — громадою. Для узгодження інтересів багатьох людей та забезпечення спільних потреб вони створювали органи самоврядування. За таким принципом діють і сучасні територіальні громади. Першочергові їхні завдання — безпека людей і середовища життя, охорона здоров'я, освіта, культура, благоустрій спільного простору.

Для повноцінного життя людина має працювати. Усім людям, які працюють, потрібен відпочинок. Час дозвілля (не зайнятий роботою, відновленням фізичних сил) людина організо-

вус на власний розсуд. Здебільшого його віддають улюбленим заняттям. Улюблене заняття, яке переросло в захоплення, — це хобі. Для того, щоб усе встигати, потрібно правильно розподіляти свій час.

Невід'ємними в житті людини є свята. Кожне свято має свою історію і зобов'язує людей до відповідної поведінки. В українського народу є свої традиції, звичаї та свята, які формувалися багато століть або й тисячоліть. Їх називають народними. З утворенням держави запроваджено державні свята. Їх устанавлюють на честь видатних осіб, подій. Кожна сім'я, громада має свої звичаї, традиції і свята. Вони також є особливими подіями.

Історія є процесом зміни подій, явищ та їх учасників — людей, народів і держав. Учасниками історичного процесу, історичних подій є історичні особи. Видатними вважають осіб, які своєю діяльністю залишили помітний слід в історії свого народу і світу.

Основною цінністю будь-якого краю є люди, які там народилися, проживали і прославили його своєю діяльністю. Люди, які живуть і працюють на благо своєї батьківщини, є патріотами. Патріотизм — це усвідомлення цінності своєї країни, любов до неї і свого народу, праця для спільного блага, готовність захищати рідну землю.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Розглянь фотоколаж. Яка із цих сімей схожа на твою? У чому її подібність? Якщо твоя сім'я не відображена на жодному малюнку, як би ти її зобразив/зобразила?

Подумай, чому ти важлива/важливий для своєї сім'ї?

Що ти можеш особисто зробити корисного для своєї сім'ї?

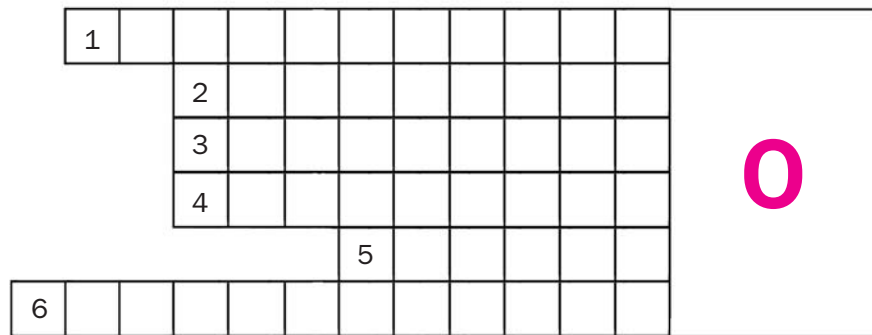
2. Розглянь ілюстрації. Назви елементи українського національного одягу. Чому одяг сучасних людей відрізняється від зображеного на ілюстраціях?

3. Розглянь ілюстрації. Склади розповідь про українське село XIX ст. Чи такими є сучасні села в Україні? Поміркуй, чому українське село помітно змінилося в процесі історичного розвитку.

4. Розгадай кросворд, у якому зашифровано заняття давніх людей. Усі слова слід записати в ньому за горизонталлю, вони закінчуються літерою «о».

5. Яку людину називають патріотичною? Поясни вислів Василя Сухомлинського: «Патріотизм — це сплав почуття й думки, осягнення святині-Батьківщини — не тільки розумом, а й передусім серцем... Патріотизм починається з любові до людини. Патріотизм починається з колиски».
6. Які асоціації викликає в тебе вираз «моя територіальна громада»? Занеси їх до схеми.

Відповіді до кросворда на с. 147

1. Оберіг. 2. Сестра. 3. Україна. 4. Дерево. 5. Родина. 6. Реліквія. 7. Біографія. 8. Герб. 9. Батьківщина. 10. Я. У виокремлених клітинках — генеалогія.

5

Тема

Історія України та її дослідники

29. Давня історія України

Що означає словосполучення «Льодовиковий період»? Чому ти так вважаєш?

1. Залюднення території України

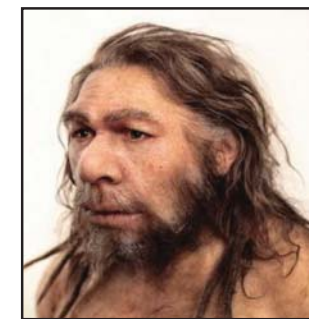
Перші люди з'явилися на території України приблизно 1 млн років тому. Прийшли вони з півдня. Історики встановили це на підставі археологічних знахідок у Закарпатті. Виглядом перші люди відрізнялися від сучасних. Подібними на сучасну людину вони стали приблизно 250 тисяч років тому.

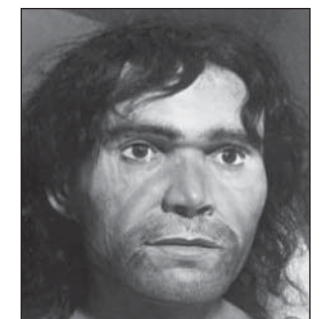
На підставі зображень встанови, як змінився зовнішній вигляд людини за мільйон років.

Давня людина
(приблизно
1 млн років)

Неандерталець
(приблизно
250 тис. років)

Сучасна людина
(приблизно
30 тис. років)

Величезні льодовики, що періодично насувалися з півночі, сягали середньої течії Дніпра. Вони перетворювали територію України на холодні степи. Виживали там мамонти, шерстисті

носороги, вівцебики, північні олені, бізони. На них полювали вовки. З відступом льодовика територію вкривали ліси, з півдня туди підходили дикі коні, сайгаки, ведмеді, леви та інші тварини. Приблизно у IX тис. до н. е. льодовик відступив остаточно і клімат став схожий на сучасний.

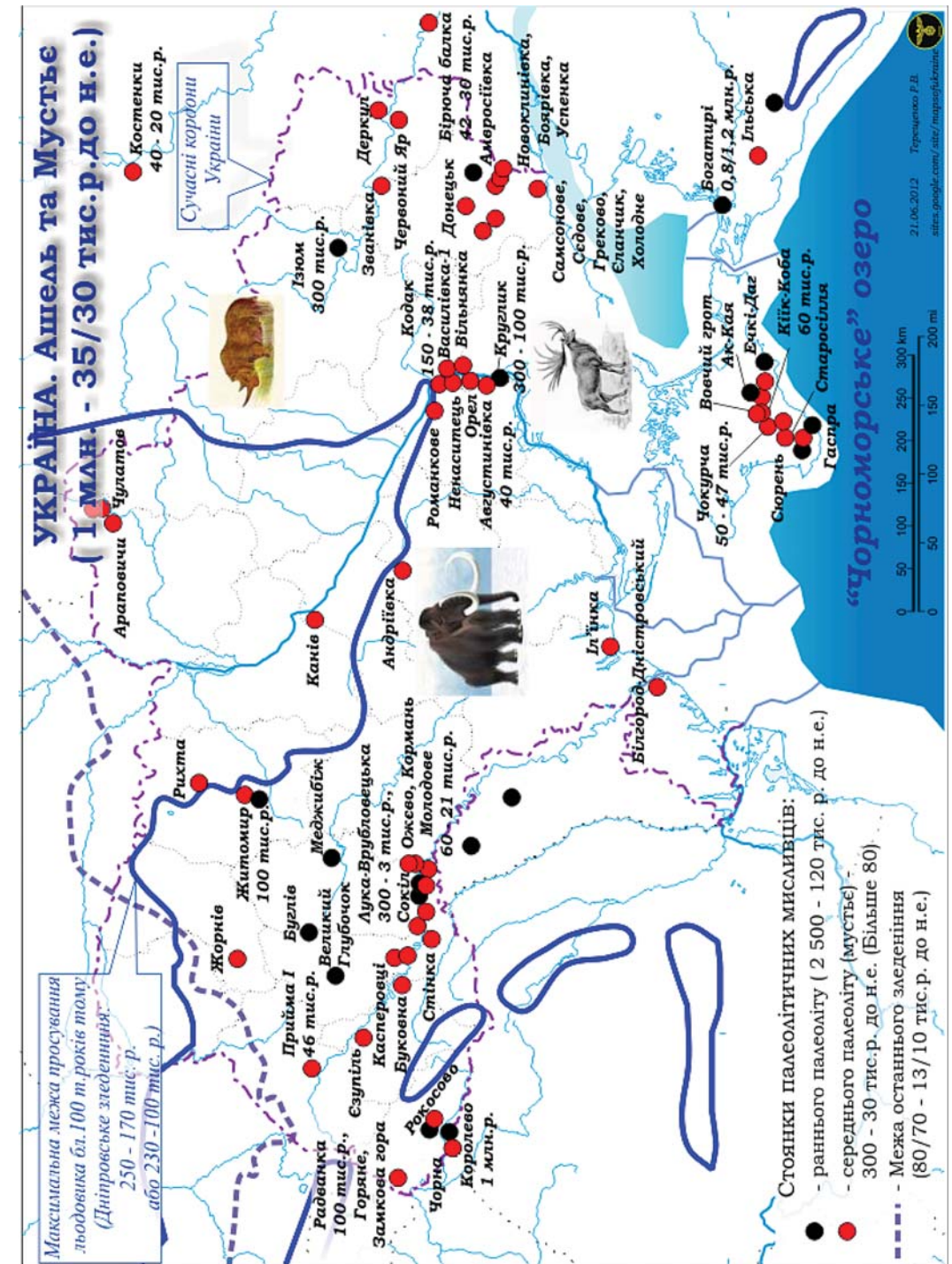
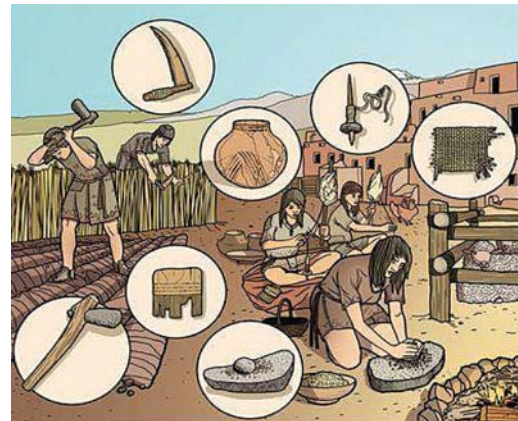
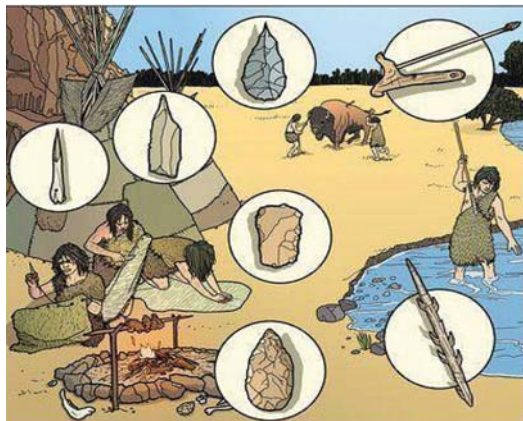

1. На яких тварин полювали давні люди? Яких тварин вони мусили остерігатися?
2. Які небезпеки підстерігали давніх людей?
3. Розглянь карту на с. 191 та її легенду. Чому на території Чернігівщини та Київщини знайдено порівняно мало стоянок первісних людей?

Спочатку люди жили невеликими групами — родами. З часом роди об'єднувалися в племена. У племенах більшого значення набували родинні зв'язки людей. Постійних місць поселень не було, племена мігрували в пошуках їжі. Їх господарювання було привласнювальним. Вони використовували і постійно вдосконалювали знаряддя праці з дерева, каменю, кісток і жил тварин. Житлом їм були печери або споруди із жердин, кісток і шкір тварин. Навчившись поводитися з вогнем, вони отримали змогу зігріватися та приготувати їжу. У цей час люди приручили першу тварину — собаку.

1. Пригадай, що таке привласнювальне (присвоювальне) господарство.
2. Розглянь знаряддя давніх мисливців. Із чого вони зроблені? Як їх використовували?

У VI тис. до н. е. на територію України прорвалися води Середземного моря й утворилися Чорне та Азовське моря, а Крим став півостровом.

Люди почали створювати постійні поселення. Їх виживання вже менше залежало від полювання, а більше від прирученої худоби і їстівних рослин, які вони вирощували.

1. Пригадай, що таке відтворювальне господарство.
2. Розглянь знаряддя праці давніх землеробів. Із чого вони зроблені? Як їх використовували?

2. Давні народи

Племена, що займалися відтворювальним господарством, поступово розділилися на дві групи. Одна займалася переважно землеробством, інша — скотарством.

Серед землеробських племен найвищого розвитку досягли трипільці¹, які проживали у IV — середині III тис. до н. е. на території правобережжя України, Молдови, сходу Румунії.

Трипільці вперше застосовували чергування посівів рослин, винайшли колесо, мали розвинені гончарство і ткацтво. Житла будували з дерева, лози та глини, покривали їх соломомою. Зводили і двоповерхові будинки. Поселення трипільців були різними за величиною. Вони могли мати кілька хат, а в селищах могли мешкати і 15—20 тис. осіб. На ті часи такі поселення були найбільшими у світі.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Вікентій Хвойка (1850—1914) — український археолог-аматор чеського походження. Здійснював археологічні дослідження поселень первісних мисливців і землеробів, давніх слов'ян і русів. Визначними його відкриттями були Кирилівська стоянка в Києві та пам'ятки трипільської культури. Доводив, що давні народи

¹ Трипільці — умовна назва спільноти за назвою місця першої знахідки речових пам'яток давніх племен — села Трипільля на Київщині. Не відомо, як вони себе називали, оскільки в ті часи ще не було писемності.

України стали генетичною основою українців. Дослідження В. Хвойки заклали початок української археології.

У середині III тис. до н. е. в місцях розселення трипільців різко став сухішим клімат, і це спричинило катастрофічне зниження врожаїв. Трипільські племена занепали і змішалися із сусідніми племенами.

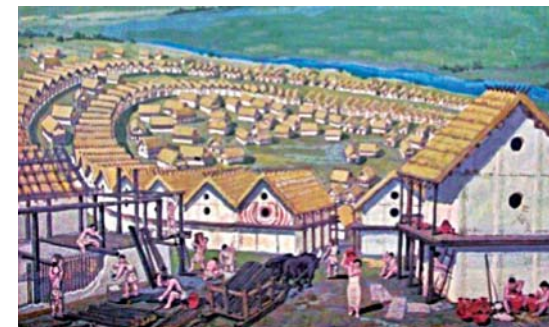

1. Пригадай, що ти вже знаєш про трипільців.
2. Які висновки про трипільців можна зробити на основі іграшки?

Трипільська іграшка,
IV тис. до н. е.

3. Опиши трипільське поселення, скориставшись зображенням. Як трипільці будували житла?
4. За картою поселення трипільців опиши їх географічне розташування на території України.

У прадавні часи (IV — середина III тис. до н. е.) південь і схід України заселяли племена середньостогівців¹. Вони розводили

¹ За назвою поселення Середній Стіг, де було знайдено перше матеріальне джерело цієї спільноти.

корів, кіз, овець, свиней, першими приручили коня. Навесні засівали поля, потім випасали худобу, а тому мусили кочувати. Восени поверталися на місця стоянок, збирали врожай і готувалися до зимівлі. Таке господарювання називають «відгінне скотарство». Померлих ховали в курганах і встановлювали на їхніх могилах кам'яні скульптури. Навчившись обробляти метал, виготовляли значно досконалішу зброю. Винайдення колісниць дало їм переваги у війнах. Кочуючи на конях, колісницях і возах, вони розселялися по Європі та Азії. Змішуючись там із місцевими народами, поширювали свою культуру. Завдяки цьому мови народів від Португалії до Індії мають спільне походження.

1. За картою опиши географічне розташування території середньостогівців.

Межі
середньостогівської
культури

2. Чи є підстави вважати, що середньостогівська і трипільська культури впливали одна на одну?
3. Які висновки про кочові племена можна зробити на основі кам'яної стели нащадків середньостогівців — Керносівського ідола?

Керносівський ідол —
одна з перших відомих
кам'яних статуй (III тис. до н. е.)

3. Давні державні утворення

У I тис до н. е. — на початку I тис. н. е. на території сучасної України проживали кімерійці, скіфи і сармати. Ці народи вже мали державні утворення і залишилися в письмових згадках. Головне їхнє заняття — кочове скотарство. Інколи ходили війною на Близький Схід, Балкани, в Центральну Європу. Держава скіфів була найпотужніша, вона об'єднувала, крім кочовиків, і землеробські племена. Сармати були відомі рівноправ'ям жінок. Мали важку кавалерію, завдяки чому перемагали у війнах. Це означало, що вони вже вміли розводити породистих коней.

1. Проаналізуй карту. Які висновки на основі неї можна зробити?
2. Опиши одяг кімерійців, скіфів і сарматів. Що в ньому спільного?

3. Що спільного і відмінного між Керносівським ідолом і скіфською статуєю (с. 196)?
4. Чому одяг давніх греків відрізнявся від одягу кочівників?

У VII ст. до н. е. на узбережжі Чорного та Азовського морів з'явилися поселення давніх греків. Вони засновували міста-дер-

Скіфська статуя
(V ст. до н. е.)

жави. Деякі міста об'єднувалися в союзи. Таким способом у Криму було створено Боспорське царство, в якому проживали греки та місцеві народи. Греки займалися землеробством, садівництвом, ремеслами, торгівлею із сусідніми народами. Житло будували з каменю, тому залишили багато пам'яток історії.

Історична пам'ятка — місця та об'єкти, пов'язані з важливими історичними подіями.

1. За картою визнач назви грецьких міст.
2. Чи можна за одягом визначити, що греки не були кочовим народом?
3. Які висновки про життя греків можна зробити на основі руїн Херсонесу?
4. Там, де ти живеш, є будівлі з подібними колонами?

Руїни
грецької
колонії
Херсонесу

На території лісу та лісостепу правобережної України від I тис. до н. е. проживали слов'янські племена землеробів, які очолювали обрані вожді. Вони займалися відгінним скотарством і ремеслами — гончарством, ковальством і ткацтвом. Слов'яни воювали та вступали в союзи із сусідніми народами, часто входили в їхні державні утворення.

У IV—VI ст. унаслідок збільшення кількості населення, різкого похолодання та нестачі придатних для життя земель розпочалося Велике переселення народів. Цей процес поширився і на українські землі. Спільноти, які прибували в Північне Причорномор'я, намагалися витіснити слов'ян, які рішуче обстоювали обжиті території. Через якийсь час тих, що прибували, витісняли інші спільноти.

1. Чому письмові згадки про слов'ян з'явилися лише у I—II ст. н. е.?
2. Опиши одяг давніх слов'ян. Чим подібний він на одяг сарматів, що жили на території України одночасно з ними, а чим відрізняється від нього?

Давні слов'яни

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Як знаряддя праці первісних людей допомагали задовольняти їхні потреби?
2. Чим унікальний побут трипільців і середньостогівців?
3. Скориставшись QR-кодом, знайди на карті й випиши історичні пам'ятки скіфів.

РОБЛЮ

1. Зроби з пластиліну макет посуду первісної людини за поданим зразком.

2. Проаналізуй уривок історичного джерела. Які висновки про життя давніх греків — херсонесців — можна зробити?

Клянусь Зевсом, Землею, Сонцем, Дівою, богами і богинями олімпійськими, героями, що володіють містом, землею та укріпленням херсонесців: я буду одностайний щодо благоденства і свободи міста й громадян і не віддам ні Херсонеса, ні Керкінітиди, ні Прекрасної гавані, ні інших укріплень, ні інших земель, якими херсонесці управляють або управляли, нічого нікому — ні греку, ні іншому, а буду оберігати [все це] для херсонського народу; я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього тим, хто бажає зрадити або порушити, і не приховую цього...

3. Проаналізуй уривок історичного джерела. Які висновки про життя слов'ян можна зробити на підставі його змісту?

Народами склавинами і антами не править один муж, але з давніх часів живуть так, що порядкує громада. І для того всі справи, чи щасливі, чи лихі, йдуть до громади... Єдиного бога, що насилає блискавку, визнають єдиним владикою всіх і жертвують йому кров та всяку худобу... Шанують вони річки, німф і деякі інші божества, жертвують їм всім і з тих жертв ворожать собі. Живуть вони в тимчасових хатках, селячись далеко один від одного і переміняючи часто кожний своє житло. Вступаючи в битву, ідуть здебільшого на ворогів піші, маючи в руках невеликі щити і списи, а нагрудників не одягають... Виглядом вони також не різняться поміж собою; всі вони високі і надзвичайно міцні тілом, волоссям не дуже білі й не русьві, і не впадають зовсім в чорне, а рудуваті всі...

ДУМАЮ

1. Чому первісні люди надавали перевагу полюванню на великих тварин?
2. Спосіб життя яких народів, що населяли українські землі в I тис. до н. е. — на початку I тис. н. е., подібний на спосіб життя трипільців, а яких — на спосіб життя середньостогівців?

3. Які висновки про скіфів можна зробити на основі аналізу золотого гребеня, що був знайдений в одному з їхніх курганів?

30. Середньовічна історія України

Як ти думаєш, чому люди утворюють держави?

1. Русь-Україна

Змішування слов'ян, сарматів та інших народів під час Великого переселення зумовило формування кількох слов'янських племінних союзів. Їхньою метою було протистояння кочовикам, які прибували зі сходу. У IX ст. поляни, древляни та сіверяни об'єдналися в єдину державу Русь зі столицею в Києві. У наступне століття до них доєдналися інші слов'янські та неслов'янські народи. Русь-Україна як держава існувала в IX—XIII ст.

1. Розглянь карту на с. 200. Які племена жили на території сучасної України? Які з них увійшли до держави Русь?
2. Чому в Русі багато поселень було огорожено стінами?

Русь як особливий етап становлення Української держави завжди цікава для історичних досліджень.

З історичних джерел відомо, що на чолі русів, як називали слов'янські племена, стояли князі. Їхня влада спиралася на професійних вояків, землевласників, яких звали боярами. Населення переважно займалося землеробством. Міста, в яких розвивалися ремесла і торгівля, були огорожені дерев'яними стінами. Руські князі чинили опір нападам кочовиків й організовували походи проти них, а також на інші народи. Визнанням сили та відваги була участь у походах на Візантійську імперію.

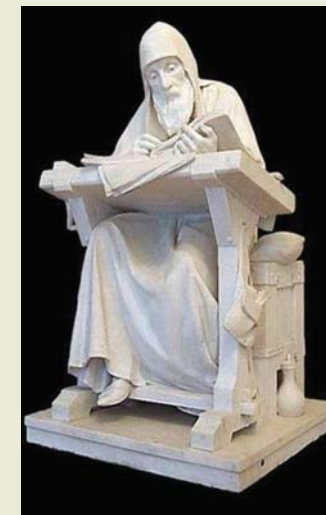
Серед русів у IX—X ст. переважали язичники — прихильники багатобожжя. У 988 р. Русь прийняла християнство, і воно стало державною релігією. У цьому заслуга київського князя Володимира Святославовича (Великого), визнаного хрестителем Русі. Його син Ярослав запровадив писані закони, викладені в збірнику «Руська правда».

1. Які висновки про Русь можна зробити на основі монети Володимира Великого?

Нестор Літописець (прибл. 1056 —
прибл. 1113) — чернець, укладач лі-
тописів. Найвизначніший його твір —
«Повість врем'яних літ», складена на
основі раніше створених літописів,
архівних текстів, народних переказів
та оповідань з поєднанням викладу
подій, сучасником яких був автор. У
цьому літописі Нестор писав: «Вели-
ка буває користь від учення книжно-
го, книги наказують і вчать нас шля-
ху до розкаяння, бо від книжних слів
набираємося мудрості й стриманості...
Той, хто читає книги, бесідує з Богом
або святими мужами».

У степах на південь від Русі жили кочові народи: печеніги, половці та ін. Деякі з них поступово ставали осілими. Саме таким був уклад життя в столиці половців — місті Шарукані (поблизу теперішнього Чугуєва). Степовики продавали русам рогату худобу, овець і коней, у них купували продукти сільського господарства. Русі і степовики часто воювали між собою, іноді домовлялися про мир. Бувало, що разом виступали проти спільних ворогів. Серед кочовиків були й такі, що осідали в прикордонних землях Русі та наймалися охороняти кордони.

1. Розглянь малюнок. Чим житло кочовиків відрізняється від житла осілих народів?

Половецькі вежі
(мініатюра з
Радзивіллівського
літопису, XV ст.)

2. Розглянь карту і зроби висновок, які землі заселяли половці.

3. Як ти думаєш, чому половці жодного разу не напали на єдиний морський порт русів у гирлі Дніпра?

2. Королівство Руське

Складною проблемою Русі було успадкування влади великого князя київського. У X — на початку XI ст. після смерті батька сини влаштовували між собою війни і владу брав найсильніший. Нащадки князя Ярослава Володимировича правили спільно, визнавши владу за найстаршим із них. Щоб інші були задоволені, київський князь виділяв їм окремі території держави (князівства) для правління (княжіння), однак це не позбавляло їх бажання зайняти Київ. Русь була розшматована між удільними князівствами, які між собою то укладали союзи, то воювали, і від цього Київська держава втрачала силу.

1. Розглянь карту на с. 202. Які князівства («землі») було утворено на Русі?
2. Чому з кожним поколінням князів кількість князівств збільшувалася?

Ослабленням Русі скористалися монгольські кочові племена. У 1223 р. вони розбили об'єднане русько-половецьке військо, у 1237 р. вдерлися в половецький степ, а в 1239 р. напали на Русь. Захоплення Русі зробило її залежною від монгольської держави — Золотої Орди, яка повинна була сплачувати данину і надавати війська монгольському ханові на його вимогу.

1. Чому роз'єднаність князівств стала причиною їх поразки від монголів?
2. Як ти думаєш, чому половців монголи включили до своєї держави, а русів переважно зробили залежними?
3. Чому монголи вимагали від руських князів надавати їм своє військо?

Спроб об'єднати руські князівства під владою одного князя було багато. У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславович приєднав до своїх володінь Галицьке князівство, а за кілька років установив контроль над Києвом. Після його смерті Галицько-Волинське князівство розпалося.

Справу Романа Мстиславовича продовжив Данило Романович. У 1238 р. він знову об'єднав Галичину і Волинь і встановив контроль над князівствами. Монгольська навала спонукала його шукати союзників серед європейських держав. У 1253 р. Данило прийняв королівську корону від Папи Римського і його державу було визнано Королівством Русь. Нащадки короля Данила були впливовими володарями, мали тісні зв'язки із сусідніми країнами. Їхня влада поширювалася на Галицьке, Волинське, Турово-Пінське і Чернігово-Сіверське князівства. Королівство Русь існувало у XIII—XIV ст.

1. Проаналізуй печатку короля Юрія Львовича. Які висновки на основі її зображень ти можеш зробити?

2. Двадцять четверта окрема механізована бригада Збройних сил України має ім'я короля Данила. Як ти думаєш, чому її так названо?

3. Народи України у складі різних держав

На землі Королівства Русь зазіхали сусідні держави. Після смерті останнього галицько-волинського князя Юрія Болеслава в 1340 р. почалася війна за них між Угорщиною, Польщею і Литвою.

Волинські землі переважно підтримали литовських князів, оскільки вони не посягали на традиції та мову народу, приймали православну віру й обіцяли захист від Золотої Орди. Тоді ж до Литви приєдналися київські та сіверські землі. Країну було названо Велике князівство Литовське і Руське. Литовсько-руські війська відвоювали в Орди землі колишнього Переяславського князівства, Поділля та все Правобережжя до моря.

1. Чому литовським князям вдалося поширити свою владу на землі Русі?
2. Визнач за картою, які землі Русі вступили в союз із Литвою.

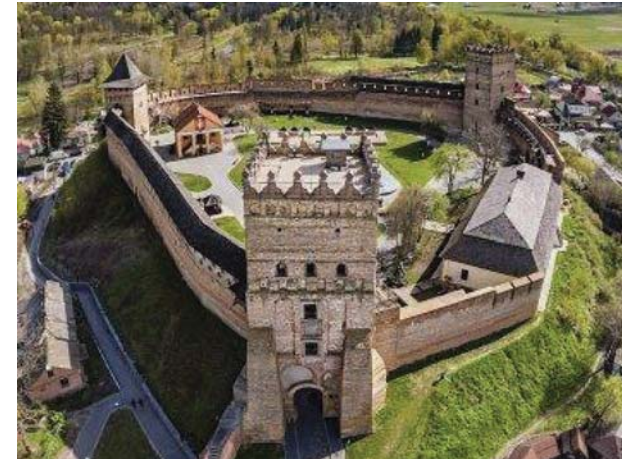
Наприкінці XV ст. Галичина перейшла під контроль Польського королівства. На південних землях України утворилося Молдовське князівство, яке було залежним від Польщі, а з XVI ст. — від Османської імперії. Землі Закарпаття входили до Угорського королівства і нетривалий час були під контролем Королівства Русь.

1. Опиши географічне розташування українських земель у складі Польщі, Молдови та Угорщини.

2. Розглянь фото Луцького замку. Чому литовський князь Любарт змінив його дерев'яні укріплення на цегляні?

Усіх підвладних Золотій Орді кочовиків називали татарами. До них зараховували нащадків половців та інших народів, які жили в Степовій Україні та в Криму. У них була спільна релігія — іслам.

Кримські татари в боротьбі за свою незалежність кілька разів піднімали повстання. І лише за підтримки Литви в середині XV ст. їм вдалося створити незалежне Кримське ханство. У 1475 р. турецькі війська захопили Південний Крим, і кримські татари були змушені визнати свою залежність від Туреччини.

1. Опиши географічне розташування Кримського ханства.

2. За зображенням опиши воїна-кримця.

На початку XVI ст. Чернігівщина і Слобожанщина опинилися в Московському царстві, яке сформувалося на території сучасної Росії.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Які історичні дослідження ти здійснив/здійснила під час вивчення цього параграфа?
2. Яке значення в історії мало утворення Русі-України та Королівства Русь?
3. Назви держави, у складі яких опинилися українські землі, починаючи з XIV ст. Чому так сталося?

РОБЛЮ

1. Проаналізуй уривок історичного джерела. Які висновки про діяльність князя Володимира можна зробити на основі його змісту? Переведи роки в нашу систему літочислення.

У РІК 6496... І сказав Володимир: «Се недобре є, [що] мало городів довкола Києва». І став він городи зводити по Десні і по Остру, і по Трубежу, і по Сулі, і по Стугні. І став він набирати мужів ліпших із словен і з кривичів, і з чуді, і з вятичів, і ними населив він городи, бо була війна з печенігами. І воював він із ними, і одолював їх.

У РІК 6499. Потім же, коли Володимир жив у законі християнському, надумав він спорудити камінну церкву святої

Богородиці і, пославши [послів], привів майстрів із Греків, [і] почав зводити. А коли скінчив споруджувати, прикрасив він її іконами, і поручив її Анастасові-корсунянину, і попів корсунських приставив служити в ній.

2. Проаналізуй уривок «Руської правди». Які висновки про закони князівства можна зробити з його змісту? Розстав тварин у списку за їх вартістю, починаючи від найбільш вартісної, якщо 1 гривня = 25 кун = 20 ногат.

Якщо уб'є муж мужа, то мстити братові за брата або батькові, або синові, або дітям брата, якщо ніхто не буде мстити, то треба заплатити 80 гривен, якщо це буде князівський муж або князівський тіун; коли ж це буде русин, або мечник, або ізгой, або славенін, то заплатити за нього 40 гривен.

...Коли крадуть худобу на полі, чи вівці, чи кози, чи свині (і будуть зловлені), то сплачують по 60 кун; якщо злодіїв буде багато, то кожен сплачує по 60 кун.

Коли обкрадає тік чи збіжжя в ямі, то скільки б не було злодіїв, усім платити по 3 гривні і по 30 кун; коли крадене пропало, то власник може взяти наявне, коли воно (у злодія) буде, а впродовж літа має взяти із злодія по півгривні.

Якщо вкрадуть княжого коня і наявного не буде, то платити за нього 3 гривні, а за інших по 2 гривні.

А це плата за худобу

За кобилу — 60 кун, а за вола — гривню, за корову — 40 кун, за третяка — 30 кун, за лошицю — півгривні, за теля — 5 кун, за барана — ногату, за жеребця об'їждженого — гривня кун, а за лоша — 6 ногат, — це плата смердом, що платять князівську продажу.

3. Проаналізуй уривок історичного джерела. Які висновки можна з нього зробити?

Андрій, Божою ласкою князь Володимирщини і володар Русі, висловлює достойним мужам радникам, лавникам і всім громадянам у Торуні прихильність і палку у всьому зич-

ливість. Нехай знає ваша достойність, що ми, прагнучи добра для нашої землі, а також користі всім приїжджим, які бажають побувати у нашій землі з тканинами, товарами або будь-якими іншими речами, за вашою власною радою... бояр і наших вельмож, надаємо всім приїжджим на... прохання таке право, що жоден з митників наших або урядовців не повинен від них брати тканини або товарів, ні їх конфіскувати... Також, якщо якомусь приїжджому або купцеві, що прибув на нашу землю, хтось із наших у нашому краю завдасть якусь кривду, прикрість чи насильство, і це буде доказано, то за кожен несправедливо відібраний або взятий динар зобов'язуємося віддати два. Все це іменем нашої влади, з нашого боку і з боку всіх наших постановляємо неухильно дотримуватися (1320 р.).

ДУМАЮ

1. Чому у складі Русі були слов'янські та неслов'янські племена?
2. На які давні народи були подібні за стилем життя руси, половці, кримські татари?
3. Чому на гербі України поміщено тризуб князя Володимира Великого?

31. Знайомимося з Новою історією України

Які роки охоплює період Нової історії?

1. Річ Посполита

У 1569 р. Польське королівство і Велике князівство Литовське об'єдналися в одну державу — Річ Посполиту (в перекладі з польської — Республіка). Ця держава проіснувала до 1795 р. До її складу входила значна частина території сучасної України. На той час Річ Посполита була найбільшою країною Європи. Її багатомільйонне населення було різноманітним за національним складом і релігійністю.

1. Розглянь карту. Території яких сучасних держав входили до складу Речі Посполитої?
2. Які відомі тобі історико-етнографічні регіони України входили до складу Речі Посполитої?

3. До складу яких держав входили українські землі поза Річчю Посполитою?

Влада в Речі Посполитій належала шляхті. Так називали привілейований стан, що ніс військову службу, мав право володіти землею, ухвалювати закони та обирати короля. Українська шляхта була рівноправною із шляхтою інших народів.

Більшість населення становили селяни. За право користування землею шляхти селяни мусили сплачувати гроші, віддавати продукти або відпрацьовувати. Вони не мали права вільного пересування. Це спричинювало їх незадоволення, втечі в малозаселені степові землі та повстання. Міські жителі займалися переважно ремеслом і торгівлею. Вони домагалися прав самостійно керувати містами.

У XVI ст. у Речі Посполитій могли вільно сповідувати свої релігії католики, православні, протестанти, юдеї та мусульмани. І все-таки католики мали більші можливості. Це було однією з передумов об'єднання в 1596 р. на Берестейському соборі значної кількості православних вірян з католиками в Руську (Українську) греко-католицьку церкву. Вона визнавала зверхність Папи Римського, католицьке віровчення, але зберігала православні обряди. Багато православних не визнали цього об'єднання і домоглися збереження Київської православної митрополії.

Посилення релігійної нетерпимості і гноблення селян у XVIII ст. спричинило внутрішні конфлікти й ослаблення Речі Посполитої.

Чи можна вважати Річ Посполиту демократичною державою?

У результаті перебування України у складі Речі Посполитої відбулося поєднання в її культурі традиційних елементів з європейськими. Це проявилось в архітектурі, містобудуванні, мистецтві, музиці.

1. Розглянь зображення Собору Святого Юра.
2. Яку інформацію можна отримати із зображень?
3. Чи дає змогу лише одне зображення скласти повноцінне уявлення про споруду? Чому?
4. Опиши споруду, узагальнивши три зображення.

Собор Святого Юра
(Львів, XVIII ст.)

Річ Посполита часто вела війни, тому з часом вона ослабла, і цим скористалися сусідні імперії. Вони розділили землі Речі Посполитої між собою і в 1795 р. ліквідували її як державу.

2. Козацтво та козацька держава

У шостому параграфі підручника ти вже ознайомився/ознайомилася з появою козацтва. Козацтво було військовим утворенням з колишніх шляхтичів, міщан і селян. Зосереджувалося в прикордонних степах.

1. Коли козаків уперше згадано в письмових документах?
2. Пригадай, чим займалися козаки.
3. З якою метою було засновано Запорозьку Січ?
4. За гравюрою 1622 р. опиши зовнішній вигляд козака.

Першу Запорозьку Січ заснував князь Дмитро Вишневецький (Байда) на дніпровському острові Хортиця. Це була дерев'яна фортеця, обнесена валом і частоколом.

Січ — укріплення (фортеця), адміністративний і військовий центр козацтва.

Козаки постійно воювали, тому їхні січі часто зазнавали руйнувань. Із цих причин за 200 років у різних місцях Запорозжя було сім січей. Займалися козаки і промислами: мисливством, рибальством, бортництвом, добуванням солі та селітри, охороною кордонів. Усі справи вирішували на спільній раді. Для керівництва січчю обирали старшину (від слова «старший») на чолі з кошовим отаманом (*кіш* — укріплений табір; орган козацького управління).

Військові дії козаки вели самостійно або наймалися до європейських володарів і знаті. Мали авторитет неперевершеної піхоти: влучно стріляли, ефективно штурмували фортеці й оборонялися в таборах, вправно долали відстані на човнах у річках і в морі.

1. Опиши реконструкцію Запорозької Січі (сучасна фотографія).
2. Визнач сильні та слабкі сторони фортеці козаків.

У козаків були часті конфлікти за землі, на які претендувала шляхта. Також вони домагалися прав, які мала шляхта. Їхні повстання підтримували селяни та міщани, які теж страждали від її зловживань.

Чи можна вважати козаків демократичною спільнотою?

У 1648 р. повстання козаків на чолі з Богданом Хмельницьким переросло в національно-визвольну війну, яка тривала багато років. *Війна примусила Річ Посполиту визнати державу Військо Запорозьке, яка існувала в середині XVII—XVIII ст.* Главою держави був гетьман, тому її часто називали Гетьманщина. Важливе місце посіли в ній козаки. Ними вільно могли стати селяни та міщани.

1. Які українські землі ввійшли до козацької держави?
2. Які українські землі опинилися поза козацькою державою?

Суперечності між козаками призводили до боротьби за владу. У цій боротьбі вони зверталися по допомогу до сусідніх держав, а ті прагнули встановити контроль над Військом Запорозьким. Це

спричинило розкол Гетьманщини. Його наслідками були відновлення на Правобережжі Дніпра влади Речі Посполитої, а на Лівобережжі — посилення позицій Московського царства.

Спроба гетьмана Івана Мазепи на початку XVIII ст. розірвати союз із Московією зазнала поразки. Упродовж XVIII ст. Російська імперія (так називалося Московське царство) неухильно обмежувала права Гетьманщини. У 1775 р. царські війська захопили і зруйнували Січ. Через кілька років було остаточно ліквідовано самоврядування Гетьманщини та окуповано Кримське ханство.

Козацтво є важливою віхою в державотворчій традиції та історичній пам'яті українців.

Історична пам'ять — пам'ять народу про своє минуле.

Козаків пам'ятають як свідомих і мужніх борців за права, свободу та державу.

1. Які причини розколу Гетьманщини?
2. Поміркуй, чому Російська імперія неухильно обмежувала права Гетьманщини.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Історичними джерелами про події, пов'язані з козацтвом у XVII—XVIII ст., є козацькі літописи. До наших днів дійшли Літопис Самовидця, Літопис Григорія Граб'янки і Літопис Самійла Величка, написані наближеною до народно-розмовної літературною мовою. За стилем письма вони не подібні на давні літописи. Їх вважають першими історико-літературними творами.

3. У складі імперій

Наприкінці XVIII — на початку XX ст. українські землі перебували переважно під владою Австрійської (від середини XIX ст. — Австро-Угорської) та Російської імперій.

1. Розглянь карту. У складі якої імперії опинилися території України, позначені зеленим кольором, а якої — жовтим? Чому зелений колір охоплює більшу територію? Чим це можна пояснити?

2. У яких державах опинилися колишні землі Речі Посполитої та Гетьманщини?

Наприкінці XVIII ст. Австрійська імперія урівняла в правах представників різних релігій, дозволила початкову освіту рідною мовою. Однак більшість українців не могли брати участь у виборах до органів влади, оскільки належали до бідних верств населення.

Чи можна Австро-Угорську імперію назвати демократичною державою?

Становище українців у Російській імперії було ще складнішим. Кріпосне право зробило селян товаром — аж до 1861 р. їх можна було продавати. Було ліквідовано міське самоврядування, заборонено греко-католицьку церкву та обмежено українське православ'я. Влада нав'язувала думку, що українці не є окремим народом, вони — частина російського народу. Українська мова була заборонена в школах, державних установах і в громадських місцях.

Чи можна Російську імперію вважати демократичною державою?

У XIX ст. в Україні розвивалася промисловість, розросталися міста, ставало більше освічених людей. Освічені українці об'єднувалися і дедалі частіше заявляли про свої права. Поступо-

во серед них визріла думка, що лише у власній державі українці зможуть бути повноправними господарями. Наприкінці XIX — на початку XX ст. вони об'єднувалися в політичні партії, які боролися за вільний розвиток української мови, демократію, поліпшення становища людей і створення Української держави.

1. Що зумовило об'єднання українців в обстоюванні своїх прав?
2. Чому народ не може вільно розвиватися без власної держави?
3. Яку ідею, на твою думку, виражає назва брошури?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

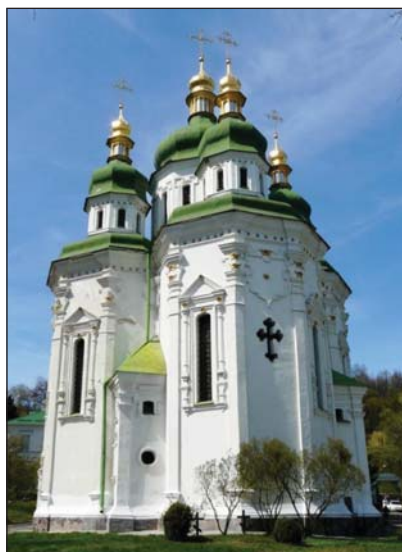
РОЗУМІЮ

1. Які факти про Річ Посполиту, що збереглися в історичній пам'яті українців, тобі відомі?
2. Як характеризують козаків прислів'я: «Де козак, там і слава», «Козак на печі — ворог Січі», «Ширий козак ззаду не нападає», «Степ та воля — козацька доля», «Козацькому роду нема переводу», «Гляди, козаче, щоб татари сидячого не взяли»?
3. За характерними ознаками, про які йшлося у параграфі, визнач, хто зображений на картині Іллі Рєпіна. Знайди її назву, скориставшись пошуковими системами.

РОБЛЮ

1. Запиши століття утворення та припинення існування Речі Посполитої. Чи збігаються ці дати з датами появи та ліквідації козацтва? Порахуй, скільки часу минуло між цими подіями.
2. Скористайся пошуковими системами, охарактеризуй пам'ятку архітектури козацької доби — Георгіївську церкву Видубицького монастиря в Києві — за таким планом:
 - назва;
 - місце розташування;
 - час спорудження;
 - як називалася держава в той час, коли було збудовано церкву;
 - архітектор;
 - матеріал, з якого збудовано церкву;
 - споруда є частиною архітектурного ансамблю чи автономною;
 - значення архітектурної пам'ятки для історії та культури України.
3. Здійсни віртуальну подорож Музеєм під відкритим небом «Запорозька Січ», скориставшись QR-кодом. Занотуй трьома тезами, що тебе найбільше вразило.

ДУМАЮ

1. Розглянь карту, на якій продемонстровано розташування козацьких січей. Чому саме на цих територіях вони розташовані?

2. До яких наслідків для України призвів указ Катерини II, уривок з якого подано: «Запорозька Січ остаточно зруйнована, з викоріненням на майбутнє й самої назви запорозьких козаків, за образу нашої імператорської величності, за зухвалі вчинки цих козаків і за неслухняність до наших височайших повелінь»?
3. Чому російський уряд у XVIII—XIX ст. не зміг винищити в українців прагнення відновити самостійну Україну?

32. Новітня історія України

Скільки часу триває період новітньої історії України?

1. Українська Народна Республіка

У 1914 р. розпочалася Перша світова війна. У неї були втягнуті 38 країн, які мали намір розширити свої території за рахунок інших. Бойові дії відбувалися в Європі, Африці та Азії. Російська та Австро-Угорська імперії воювали одна проти одної, тому українці, які служили в імперських арміях, змушені були вбивати один одного. Страждало й мирне населення, адже бойові дії точилися на території Західної України.

Війна завжди несе лихо людям, навіть якщо вони не воюють. Рівень життя в ті роки дуже погіршився. Людське невдоволення спричинило повалення імператорів і розпад імперій.

Чому Перша світова війна для українців була братовбивчою?

Багато українців зрозуміли, що, не маючи власної держави, вони мусять воювати і гинути за інтереси чужих держав. У 1917 р. у Києві було утворено представницький орган українських сил — Українську Центральну Раду (УЦР), метою якої було відновлення української державності. До неї входили представники всіх народів України. Її головою було обрано Михайла Грушевського. У листопаді 1917 р. УЦР проголосила створення Української Народної Республіки (УНР).

ЦІКАВО ЗНАТИ

Михайло Грушевський (1866—1934) — український історик, державний діяч. Автор понад 2000 історичних, літературознавчих праць, найвідоміша з яких — «Історія України-Руси».

Висловлювання М. Грушевського: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ — нацією, країна — державою», «Український народ належить до... європейського кола не силою тільки історичних зв'язків... а й самим складом народного характеру», «Тепер наше гасло — самостійність і незалежність».

Висловлювання про М. Грушевського: «Чоловік широкої освіти, незломної волі і невичерпаної енергії», «Була це людина великого масштабу, швидкого розуму, надзвичайно широких розумових зацікавлень. Він мав подиву гідну ерудицію... Працездатність мав колосальну».

1. Що об'єднує фотографію і плакат? Які думки вони в тебе викликають?

2. Яку територію займала УНР (див. параграф 21)?
3. Поясни наведені вище слова М. Грушевського. Чи згоден/згодна ти з ними?
4. Як сучасники характеризують М. Грушевського?

Унаслідок військового перевороту наприкінці 1917 р. владу в Росії захопили більшовики. Вони обіцяли поліпшити життя найбідніших за рахунок пограбування заможних людей. Право українців мати незалежну державу вони не визнавали і почали війну

проти УНР. Українцям не вистачило єдності в ті грізні часи, чим скористався агресор.

На українських землях Австро-Угорщини 1918 р. було створено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Проти неї виступали Польща та Румунія, які поривалися поділити ці землі між собою.

22 січня 1919 року ЗУНР і УНР об'єдналися в одну державу, проте вороги були сильніші. Більшовики, прихильники небільшовицької Росії, Польща воювали проти УНР. У 1921 р. Україну поділили між собою сусідні держави. Отже, Українська Народна Республіка проіснувала у 1917—1921 рр.

1. Що зображено на плакаті?

2. Яким було становище України в цей період?
3. Чому, на твою думку, у війнах 1917—1921 рр. за незалежність українці зазнали поразки?

2. Радянська окупація

1. Які держави захопили територію України в 1920—1930-ті роки? (див. карту на с. 220)
2. Опиши географічне розташування Української РСР.

Захопивши владу на більшій території України, більшовики проголосили Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР), встановили в ній жорстокі порядки. У 1922 р. УРСР стала частиною Радянського Союзу (СРСР). Політика СРСР у багатьох

питаннях була продовженням політики Російської імперії. Радянська влада не допускала свободи слова, думки, зібрань, віросповідання. Вибори до органів влади не були вільними та демократичними, тому країною правили тільки більшовики та їх прихильники. Усіх невдоволених переслідували. Мільйони людей було ув'язнено. Такі дії мали залякати людей і спонукати їх до покори.

1. Назвіть факти, які доводять, що УРСР не була демократичною державою.
2. Які права людини порушували в УРСР?

Відбулося масове пограбування людей. У них забирали підприємства, землю та іншу власність. Усе мало стати державним, тобто підконтрольним більшовикам. Люди ставали залежними від держави.

Більшовики намагалися поширити владу СРСР на весь світ. Для цього їм потрібна була велика і сильна армія, а їй — військоове спорядження, техніка, зброя. У зв'язку із цим почалося будівництво тисяч нових заводів. Необхідні для цього ресурси насильно вилучали в селян, яких заганяли в підконтрольні державі колгоспи (колективні господарства). Тих, хто чинив опір, саджали в тюрми, вивозили з України, розстрілювали. Найжахливішим способом приборкання селян був голод. У них забрали зерно та інші продукти харчування. В 1932—1933 рр. мільйони їх померли голодною смертю. Ці трагічні події відомі всьому світові як Голодомор.

1. Що символізує скульптура дівчинки перед входом на територію Національного музею Голодомору-геноциду?
2. Чому позаду неї є пам'ятник у вигляді свічки? Що означає для українців таке зображення? Як це може бути пов'язане із вшануванням жертв Голодомору?

З метою збереження в людській пам'яті важливих подій історії та видатних осіб установлюють пам'ятники.

Пам'ятник — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять про важливі події, на честь видатних осіб.

Пам'ятники бувають у формі статуї, бюста, меморіальної дошки тощо. Багато їх нагадує про трагедії Голодомору.

1. Поясни символіку пам'ятника на фото.
2. Які є пам'ятники у твоєї громаді?

Пам'ятний знак жертвам Голодомору 1932—1933 рр. на Михайлівській площі в Києві

3. Боротьба за українську державність у XX столітті

1 вересня 1939 року нацистська Німеччина напала на Польщу. Так почалася Друга світова війна. Скориставшись цим, Радянський Союз заволодів землями Західної України і Білорусі. На цих територіях він здійснював жорстоку політику: людей позбавляли прав, власності, незгодних арештовували або знищували.

Кожен агресор прагне самотійно панувати — це було головною причиною німецько-радянської війни, яка почалася в червні 1941 р. Німеччина дуже швидко захопила значну територію

СРСР, зокрема Україну. Нацистський «новий порядок» був не кращим за радянський. Позбавлення прав, пограбування, знищення українців продовжилось.

Українські патріоти об'єднувалися задля звільнення України від усіх окупантів і створення самостійної незалежної держави. Для цього було створено Українську повстанську армію (УПА).

Війська СРСР були підсилені допомогою США і Великої Британії. Упродовж 1943—1944 рр. їм вдалося вигнати нацистів з України, а в 1945 р. завершити війну.

Більшовицька влада і надалі не визнавала прав України. Як і раніше, вона переслідувала прихильників незалежності. Кримських татар було вивезено зі своєї батьківщини на інші території СРСР. Боротьба більшовиків з УПА тривала ще понад десять років після закінчення Другої світової війни.

1. Чому між нацистською Німеччиною та Радянським Союзом почалася війна?
2. Чому українцям не сподобався новий нацистський режим?
3. Прочитай написи на листівках УПА. Які головні їхні ідеї?

У другій половині 1950-х рр. СРСР дещо зменшив військові витрати і послабив тиск на населення. Мільйони людей повернулися з ув'язнення додому. Активні громадяни, яких називали дисидентами (в перекладі — «незгідними»), виступали за поглиблення змін. Вони вимагали дотримання прав людини, вільних виборів, розширення прав УРСР, повернення кримських татар на рідні землі. Серед дисидентів були Левко Лук'яненко,

В'ячеслав Чорновіл, Мустафа Джемілев, Василь Стус та багато інших. Комуністичний режим жорстоко розправлявся з ними: засуджував на десятки років, відправляв у психічні лікарні, доводив до смерті.

Воля народам, воля людині! Громадянине!

Чи зробив ти висновок, що дав українському народові жовтневий переворот 1917 р.? Він зліквідував здобуту народами внаслідок повалення царизму волю, придушив молоду Українську народну республіку, принісши твоєму народові ще гірше рабство, ніж було царське. І він спричинив до загибелі кращих твоїх братів і друзів, до загибелі української культури і до знищення твого добробуту. Чи згоден ти й надалі терпіти більшовицьке ярмо?

Українські революціонери
(листівка 1956—1959 рр.)

1. Чому виник рух дисидентів? Чи були справедливими їхні вимоги?
2. Чому, на твою думку, влада СРСР не виконувала вимог дисидентів?
3. Про що йдеться у листівці? Чому її автори діяли таємно?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Які причини війни більшовиків проти УНР?
2. З якою метою більшовицька влада створювала колгоспи?
3. Із чим були не згодні українські дисиденти? За що вони боролися?

РОБЛЮ

1. За допомогою пошукових систем випиши назви міст, де встановлено пам'ятники М. Грушевському.
2. Напиши три тези, які підтверджують думку про те, що Голодомор — приклад порушення прав людини.
3. Склади додаткові питання до параграфа, щоб поставити їх ученим-історикам.

ДУМАЮ

1. Чи погоджуєшся з думкою Л. Лук'яненка «Незалежність в Україні прийшла — як результат впертої, послідовної, безупинної боротьби української нації»? Що підтверджує цю думку?
2. Чому влада в Радянському Союзі не допускала навіть появи думок про можливість незалежної України?
3. Що символізує пам'ятник героям Крут, які загинули в боях проти більшовиків узимку 1918 р.?

33. Україна — незалежна європейська держава

Як ти розумієш зміст понять «незалежність» та «держава»?

1. Проголошення незалежності України

Організація життя простих людей і господарювання в Радянському Союзі була вкрай поганою. У країні не вистачало необхідних товарів, їхня якість була низькою. Влада ігнорувала конституційні права людей. Стан довкілля загрожував їхньому здоров'ю. Особливо стривожила країну аварія на Чорнобильській атомній електростанції. Невдоволення людей життям посилювалося. Країну потрібно було реформувати, передусім надати людям свободу слова, господарювання, виборів влади. Це суперечило устоям, на яких трималася влада в колишньому СРСР, тому реформи відбувалися повільно.

У серпні 1991 р. кілька високопосадовців СРСР вирішили взагалі зупинити і скасувати демократичні реформи. Саме тоді перед українським народом постало питання: він буде господарем у своїй країні чи й далі житиме за вказівками з Москви? Народ обрав свободу.

24 серпня 1991 року Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України.

З Акта проголошення незалежності України

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серп-

ня 1991 року, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави — **УКРАЇНИ**.

Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України. Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

1. Чому, на твою думку, влада СРСР не хотіла давати повну свободу своїм громадянам?
2. Про що йдеться в Акті проголошення незалежності України?
3. Розглянувши фото, опиши позицію, яку підтримували громадяни.

Мітинг біля
Верховної Ради
24 серпня
1991 року

Для підтвердження Акта проголошення незалежності України було вирішено провести всеукраїнський референдум — усенародне опитування. 1 грудня 1991 року понад 90 відсотків громадян підтримали його.

Пригадай, що таке «відсоток». У скільки разів було більше прихильників незалежності, які проголосували «так», ніж її противників?

Того дня відбулися перші вибори Президента України. Ним було обрано Леоніда Кравчука. Через кілька днів він присягнув на вірність українському народові, поклавши руку на Пересопницьке Євангеліє, Конституцію України та Акт проголошення незалежності України.

У залі парламенту лунала молитва за Україну. У промові Президента України найбільш повторюваними словами були: «Україна», «держава», «незалежність», «народ».

Інавгурація
Леоніда Кравчука

1. Опиши фото присяги першого Президента України.
2. Поміркуй, чому під час присяги не лунав гімн України.
3. Чому, на твою думку, Леонід Кравчук деякі слова вживав найчастіше?

Створення нової держави потребувало зміни законів. Україна мала стати повноправною незалежною державою. Закони мали утвердити права та свободи громадян.

1. Поясни схему на с. 227. Які ознаки держави були в Україні ще за часів СРСР?
2. Які ознаки держави потрібно було утвердити?

2. Конституція України і права людини

Важливим етапом розвитку Української держави було ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року.

Конституція (устрій, порядок) — основний закон держави, який визначає особливості держави, органів влади, виборчої системи, права й обов'язки держави, суспільства та громадян.

Конституція держави має найвищу силу. Інші закони держави спираються на неї і не повинні її порушувати.

У межах кордонів радянської соціалістичної республіки	Громадяни СРСР, що проживали в Україні, та інші, за бажанням	Спадок радянської соціалістичної республіки	Представництво в ООН, потреба в міжнародному визнанні
Територія 	Населення 	Влада 	Суверенітет
УКРАЇНА			
Видання законів 	Право примусу 	Збирання податків 	Символіка
Закони не відображали потреб сучасної демократичної держави	Потрібно було створити власну армію, реформувати поліцію та інші служби	Потрібно було запровадити власну грошову одиницю, податки і мито	Постало питання повернення країні національних символів

3 Конституції України

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

1. Чому державі важливо мати конституцію?
2. Як ти думаєш, чому Конституцію України прийняли через п'ять років після проголошення незалежності?
3. Поясни суть поданих нижче статей Конституції України.

Стаття 5. Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права...

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України...

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова...

1. Як ти розумієш положення Конституції України, що носієм влади є народ?
2. Обґрунтуй, що Україна є демократичною державою.
3. Як ти розумієш конституційний принцип поділу влади?
4. Чому державною мовою в Україні є українська?

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непогнурними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані...

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

1. Чому права людини зафіксовані в Конституції України?
2. Як Конституція України гарантує рівність усіх громадян?
3. У чому полягає цінність рівності прав людини?

3. Виклики сучасної України

Із проголошенням незалежності Українській державі потрібно було налагодити роботу державних органів і життя людей на основі демократії та свободи особистості. Це був сильний виклик для влади і громадян.

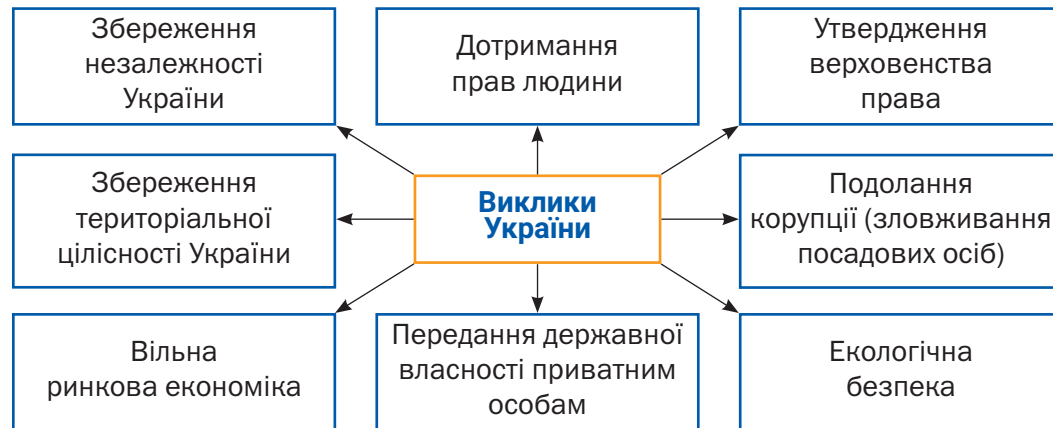
Ще одним викликом для українського народу було організування життя на засадах демократії і громадянських свобод. Як ми знаємо, демократія вимагає розсудливо ставитися до обіцянок політиків і відповідально виконувати свої громадянські обов'язки, особливо — під час голосування на виборах. Якщо цього не робити, до влади приходять політики, які й не планують втілювати в життя те, що обіцяли.

Народ України рішуче виступав проти обману на виборах і несправедливої влади. Узимку 2013—2014 років відбулася Революція гідності, коли громадяни України усунули президента, який зловживав владою, порушував їхні права та обкрадав країну.

Проаналізуй виклики України. Які їх причини? (див. схему на с. 230)
Які особливості Революції гідності відображені на фото?

Сильним викликом для країни є гібридна війна з Росією. У 2014 р., порушивши міжнародні угоди, Російська Федерація захопила Кримський півострів. У її планах було загарбання південно-східних областей, а згодом і всієї країни. Російські війська почали наступ на Сході України. Щоб обстояти незалежність країни, тисячі українців та українок ішли до війська, на волонтерських засадах допомагали йому. Ціною неймовірних зусиль український народ зупинив агресора. Організація Об'єднаних Націй засудила Російську Федерацію. Проти неї було запроваджено санкції (обмеження). На сьогодні гібридна війна триває. Під контролем Росії перебувають Крим, Севастополь, частина Донецької і Луганської областей.

1. Чому російська агресія є порушенням прав людей?
2. Розглянь карту. Опиши географічне розташування окупованих Росією територій України.
3. Яка сусідня країна теж зазнала російської агресії? Які висновки з цього можна зробити?
4. Як ти думаєш, чому ворог називав людей, зображених на фото, кіборгами?

Оборонці
Донецького
аеропорту

Український народ укотре довів, що він здатний боротися, аби наша країна була незалежною і демократичною. Він бачить майбутнє України в союзі європейських держав. Для цього вже здійснено багато важливих реформ. Їх потрібно продовжувати. А найважливіше — потрібно змінюватися всім нам: дотримуватися законів, обирати відповідальну владу, бути відповідальними у своїх вчинках. Потрібно бути господарями своїх слів і вчинків, своєї громади і країни.

1. Чому майбутнє країни залежить від громадян, які мають брати участь у виборах?
2. Як ти розумієш обов'язок бути відповідальними?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. У чому полягає значущість для громадянина/громадянки і суспільства проголошення незалежності України?
2. Які причини Революції Гідності та війни на Сході України?
3. Поясни передумови національного, релігійного, політичного розмаїття в сучасній Україні.

РОБЛЮ

1. За QR-кодом перейди до тексту Конституції України (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vp#Text>). Склади перелік прав громадян України.
2. Як ти розумієш зміст поняття «права людини і громадянина»?
3. Проаналізуй порядок дій у разі порушення прав дитини.

I. Звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини має бути поданим у письмовій формі. Відповідно до статті 5 Закону України «Про звернення громадян» у письмовому зверненні має бути зазначено:

1. Прізвище, ім'я та по батькові заявника.
2. Місце проживання заявника.
3. Суть порушеного питання:
— найменування органу державної влади, місцевого самоврядування чи посадової особи, які порушили права;
— у чому полягає порушення прав;
— яких заходів вжито для поновлення прав; до яких органів чи посадових осіб зверталися (долучити копії їхніх відповідей та інші документи, необхідні для розгляду звернення);
— чи зверталися за захистом порушених прав до суду?
4. Суть Вашого прохання, звернення.
5. Дата та власноручний підпис.

II. Письмові звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини потрібно надсилати за адресою: вул. Інститутська, 21/8, м. Київ, 01008.

Письмове звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини можна надсилати електронною поштою: hotline@ombudsman.gov.ua

ДУМАЮ

1. Чому необхідно захищати права людини і громадянина, а також дотримуватися обов'язків громадянина?
2. У чому небезпека замовчування порушення прав людини?
3. Назви приклади дискримінації (утисків), булінгу (цькування). Визнач їх наслідки для особи і групи, до якої ця особа належить.

34. Узагальнення теми 5 «Історія України та її дослідники»

У темі 5 «Історія України та її дослідники» ти ознайомився/ознайомилась з історичними подіями і процесами, які відбувалися в Україні впродовж багатьох тисяч років.

Залюднення території України почалося майже мільйон років тому. Перші люди за зовнішністю, розумовим розвитком і способом життя відрізнялися від сучасних. Згодом територію України заселили сучасні люди. Вони перейшли від мисливства та збиральництва як основних занять до землеробства та скотарства. Найвідомішою землеробською культурою була трипільська. Разом з трипільцями існувала середньостогівська культура скотарів. Згодом тут поселились кімерійці, скіфи, сармати. На морському узбережжі свої міста заснували грецькі поселенці. На початку нашої ери з'явилися перші писемні згадки про слов'ян, які поступово заселили значні території Східної Європи. Основні джерела дослідження давньої історії України — археологічні. Зачинателем археології України є Вікентій Хвойка.

У часи середньовіччя на території України існувала одна з найбільших держав Європи Русь-Україна. Вона мала високий рівень розвитку культури та господарства. Про це відомо з писемних пам'яток, зокрема з «Повісті минулих літ», й археологічних досліджень. У XII—XIII ст. Русь-Україна розпалася на окремі князівства. Саме тому вона не змогла протистояти монголам і потрапила у залежність від них на сотню років. На заході Русі у середині XIII ст. утворилося Королівство Русь, яке продовжило традиції Русі-України. Через його ослаблення руські землі опинилися в середині XIV ст. у складі сусідніх держав: Великого Литовського князівства, Польського та Угорського королівств, Молдовського князівства. У Північному Причорномор'ї кримські татари виборили незалежність від монголів і створили Кримське ханство.

У XVI ст. більша територія України була у складі багатонаціональної та багатоконфесійної Речі Посполитої. Влада в країні належала шляхті, селяни виконували повинності на її користь, деякі міста отримали самоврядування. У прикордонних зі степом землях зароджується новий військовий стан — козацтво. Козаки мали власну столицю — Запорозьку Січ. Їхня боротьба за землю та права вилилася в кілька повстань. Найбільше з них у середині XVII ст. привело до утворення козацької держави — Війська Запорозького (Гетьманщини). Втручання інших держав у справи козацької держави спричинили її розкол і залежність від сусідів. Події Гетьманщини описані в «козацьких» літописах. Найагресивнішим сусідом України було Московське царство, яке згодом стало називатися Російською імперією. Саме вона наприкінці XVIII ст. ліквідувала Січ і Гетьманщину, приєднала Кримське ханство та значну частину території Речі Посполитої. У XIX ст.

українські землі були поділені між Російською та Австрійською імперіями. Деякі представники української інтелігенції активно боролися за економічні, політичні, культурні права українців.

На початку ХХ століття спалахнула Перша світова війна. Українці опинилися у військах Австрійської та Російської імперій, які воювали між собою. Спричинене війною тяжке життя людей призвело до руйнування імперій. У Києві в 1917 р. було сформовано Українську Центральну Раду, яка утворила Українську Народну Республіку. На Заході України постала Західно-українська Народна Республіка. Їм вдалося ненадовго об'єднатися для боротьби проти ворогів. У 1921 р. Лівобережну та Правобережну Україну захопили російські більшовики, а Захід України — Польща, Румунія, Чехословаччина. Радянська влада прагнула придушити опір українських селян, влаштувавши Голодомор у 1932—1933 рр., від якого загинули мільйони людей. Багато українців перебувало в концтаборах і тюрмах, сотні тисяч було розстріляно. У 1939 р. Радянський Союз і нацистська Німеччина розпочали Другу світову війну. В ній багато українців воювали в лавах Української повстанської армії проти нацистів і проти радянських військ. Україна дуже постраждала від війни. Радянські війська, знову захопивши всю територію України, жорстоко придушили опір українців і їхнє прагнення до незалежності. Така політика тривала і надалі, особливо проти дисидентів.

Із часом радянська країна ослабла. Спроби її керівництва оновити країну поглибили кризу. Розпад Радянського Союзу був неминучим. У 1991 р. було проголошено державну незалежність України. Її розбудова почалася в складних умовах. Було обрано Президента, прийнято демократичну Конституцію України. Розвиток незалежної України відбувався непросто. Не завжди керівництво країни діяло ефективно і на користь усього суспільства. Щоб захистити демократію, українці виходили на мітинги. У 2013 р. почалася Революція Гідності, в результаті якої було проголошено проєвропейський напрям розвитку України. У цей час Росія розпочала війну проти України, захопивши Крим, частину Луганської і Донецької областей. Сучасний розвиток України триває в складних умовах. Несхибним є її курс на європейські цінності, дотримання прав людини та демократію.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Який період в історії України тебе найбільше вразив? Чому? Склади план свого повідомлення не менше ніж із п'яти пунктів.

2. Заповни в зошиті хронологічну таблицю за поданим нижче зразком, використавши дані з теми «Історія України та її дослідники». Загальна кількість подій має бути не менше десяти.

Подія	Роки	Століття

3. Зістав подані історичні пам'ятки з назвою області, де вони розташовані, та зазнач, що про них відомо. Скористайся пошуковими системами, щоб з'ясувати це за наведеними ознаками.

Назва	Зображення	Де розташована, що відомо
Успенський собор Києво-Печерської лаври		
Церква святого Пантелеймона в Галичі		

Кам'янець-Подільська фортеця		
Палац Кирила Розумовського в Батурині		
Будівля оперного театру в місті, яке до кінця XVIII ст. називалося Хаджибей		

4. Напиши три тези, щоб обґрунтувати необхідність збереження та охорони історичних пам'яток.
5. Склади ілюстровану мапу думок до одного з параграфів теми.

Зміст

Привіт, тебе чекає захоплива
і корисна мандрівка!.....3

1. Вступ6

ТЕМА 1 ЩО ТАКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ІСТОРІЯ

1

2. Що таке суспільство 12
3. Правила співжиття в суспільстві..... 18
4. Що таке історія 25
5. Що досліджує історія..... 31
6. Як дослідити історичний факт 38
7. Поняття 45
8. Узагальнення теми 1
«Що таке суспільство та історія» 52

ТЕМА 2 ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ СУСПІЛЬСТВА

2

9. Джерела інформації 56
10. Усна історія..... 62
11. Писемні джерела..... 67
12. Речові джерела інформації 74
13. Авдіовізуальні джерела інформації 81
14. Етнографічні джерела інформації..... 87
15. Збереження історичних джерел інформації .. 95
16. Узагальнення теми 2
«Джерела пізнання суспільства» 100

ТЕМА 3 ЧАС І ПРОСТІР

3

17. Час і календар 106
18. Періодизація історії 113
19. Історичні карти 121
20. Карта як джерело інформації..... 129
21. Узагальнення теми 3 «Час і простір»..... 135

ТЕМА 4 МІЙ КРАЙ ТА ЙОГО ІСТОРІЯ

4

22. Мій рід 141
23. Побут людей 147
24. Заняття людей 155
25. Мій населений пункт 163
26. Мій відпочинок 171
27. Історичні діячі..... 177
28. Узагальнення теми 4
«Мій край та його історія» 184

ТЕМА 5 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ДОСЛІДНИКИ

5

29. Давня історія України 189
30. Середньовічна історія України 199
31. Знайомимось з Новою історією України ... 208
32. Новітня історія України..... 217
33. Україна — незалежна
європейська держава 224
34. Узагальнення теми 5
«Історія України та її дослідники» 232